

BAUMANN TÍMEA

NYELVI SZOCIALIZÁCIÓ A KÁRPÁTALJAI MEZŐVÁRIBAN

ELŐSZÓ

Írásomban egy ukrainai (kárpátaljai), magyar nemzetiségű kisebbség által lakott település, Mezővári legifjabb generációjának nyelvi helyzetét, nyelvi szempontból történő szocializációját kívánom bemutatni. Ezzel együtt vázolom annak a feltételrendszerét, esélyét és szükségletét, hogy az itt élő, magyar nemzetiségű gyermekek magyar-ukrán kétnyelvűvé váljanak, vagyis, hogy anyanyelvük megtartása mellett megtanulják az államnyelvet is.

A kárpátaljai magyar nemzetiségű kisebbség nyelvi helyzetét és (nyelvi) jövőjét elsősorban az Ukrajnában mint szovjet utódállamban tapasztalható (kultúr)nemzetállami koncepcióra (Kelemen, 1998) és az ezzel járó nemzetépítő (politikai) aktusokra (Smith, 1995; Brubaker, 1996; Hroch, 2000; Kuzio, 2002) vezetem vissza, amelyek különösen a kisebbségpolitikában érhetők tetten. Itt kiemelem az ukrán állam nyelvpolitikáját, mely nem csupán a kisebbség nyelvi helyzetére, de kulturális, sőt gazdasági helyzetére is befolyással van. Az ukrán nemzetépítő folyamatban ugyanis hangsúlyos szerepet kap a nemzeti, illetve államnyelv előtérbe helyezése, terjesztése – a Felvilágosodás kora és J. G. von Herder óta népszerű „egy nemzet – egy nyelv” elképzelést követve (Kelemen, 1998). Állításom szerint a kárpátaljai magyar nemzetiségű kisebbségnek e nemzetépítő tendenciák közepette kell egyrészt „örizniük” anyanyelvüket, másrészt helytállniuk, fennmaradniuk politikailag és gazdaságilag – és ezért nyelvileg is – az ukrán nemzetállamban. Ebben a helyzetben az ún. additív kétnyelvűség (Kontra, 2001) jelentené a nyelvi megoldást.¹

Kutatásom egy kisebb, magyar nemzetiségű közösséget érint, nem terjed ki Kárpátalja összes magyar nemzetiségű lakosára. **Mezővári** egy kb. 3000 fős, határ menti (de határátkelővel nem rendelkező) település Kárpátalján, a Beregszászi járásban. Lakosai a magyar „nemzeti kisebbséghez” (Nicola Girasoli In: Nádor, 2002) tartoznak, néhány vegyes házasság révén a faluba került ukrán nemzetiségű személyt leszámítva. A falu a Kárpátaljára jellemző magyar-ukrán határ mentén húzódó „színmagyar sáv” egyik reprezentáns települése. Ennél fogva alkalmas terep a Kárpátalján még megtalálható teljességgel magyarok által lakott települések (elsősorban a Beregszászi járás területén) nyelvi helyzetének vizsgálatára. A kutatás általános következtetései tehát kiterjeszthetők erre a magyarok lakta, határ menti sávra, de a kárpátaljai szórvány magyar települések külön vizsgálatot igényelnének.

BEVEZETÉS²

A mai független Ukrán Köztársaság 1991-ben alakult meg a Szovjetunió felbomlását követően. Az ország területén (603.700 km²) 48.457.000 fő (2001-es évi népszámlálási adatok szerint) él. A lakosság a következő etnikai csoportokra oszlik: ukrán – 77,8 %, orosz – 17,3 %, zsidó – 0,2 %, belorusz – 0,6 %, moldován – 0,5 %, bolgár – 0,4%, lengyel – 0,3 %, magyar – 0,3 %, román – 0,3%, krími tatár – 0,5%.

Ukrajnában a lakosok többsége az ortodox (pravoszláv) felekezethez tartozik. Emellett működik az ország területén a görög katolikus, a római katolikus és a református egyház,

¹ Részletes kifejtés Lásd: I. fejezet.

² A Bevezetés adatainak forrásai: Ukrajna. Britannica Hungarica Világenciklopédia. XVIII. kötet. Ciceró Kft. Budapest. 1998.; Jelentések a határon túli magyarság helyzetéről. Ukrajnai magyarság. (2004). www.htmh.hu/jelentesek2004/ukrajna2004.htm; A térkép forrása: www.htmh.hu

valamint a jelen vannak a zsidó és az iszlám vallás hívei is. A magyar nemzetiségű lakosok többsége (70-75 %-a) református. A református egyház „gyakorlatilag a nemzeti egyház szerepét tölti be” (Csernicskó, 1998: 91).

Gazdaságilag Ukrajna a függetlenedés óta válságállapotban van. A Szovjetunió felbomlása után összezsugorodott az ukrán mezőgazdaság, a kitermelő- és a nehézipar piac. Az iparra a megörökölt műszaki elmaradottság és a tőkehiány nyomja rá a bélyegét. A mezőgazdaságban továbbra is a termelészövetkezetek működnek, a privatizáció nem történt meg, ami visszaveti a termelést. Az egy főre jutó GDP kb. 1.034 USD (2003. évi árfolyamon) volt. A GDP 1991 és 1999 között 60 %-kal csökkent, majd 2001-ben 9 %-kal, 2002-ben pedig 5,2 %-kal nőtt az előző évi értékhez viszonyítva. Az infláció 2003 januárjában 8,2 % volt. 2003-ban a bérelmaradások összege 1,9 milliárd hrivnya volt.

Az Ukrajnában élő magyar nemzetiségű kisebbség 95 %-a (163 111 fő az 1989-es népszámlálás adatai alapján) az általunk Kárpátaljaként (*Kárpátalja megye*) megnevezett területen él. (Csernicskó 2002a: 153-154). „Kárpátaljának a mai Ukrajna Kárpátontúli területeként (...) számon tartott, 12 800 km²-nyi régiót tekintjük, amelyet északról Lengyelország, Ukrajna Lembergi (Lvivi), keletről Ivano-Frankivszki területe, délről Románia, délnyugatról Magyarország, nyugatról pedig Szlovákia határol. Mintegy természetes határként keletről a Kárpátok, délről pedig az államhatár mentén kanyargó Tisza folyó öleli körül. (...)” (Csernicskó, 1998a: 17). Kárpátalja 1,3 millió lakosának a magyar nemzetiség 12,5 %-át teszi ki, tehát nem alkot ezen a területen sem többséget. „Viszont, ha megnézünk egy olyan térképet, ahol etnikai arányok is fel vannak tüntetve, akkor láthatjuk, hogy a Kárpátalján élő magyarok 89-90 százaléka Kárpátalja mindössze 4 járásában – mégpedig az ungvári, munkácsi, beregszászi és nagyszőlősi járásban – él. Ezek a járások szomszédosak, és az ukrán-magyar államhatár közvetlen közelében terülnek el; vagyis összefüggő tömb van, az Ukrajnában élő magyarok túlnyomó többsége összefüggő tömbben él az anyaország közvetlen közelében.” (Csernicskó, 2002a: 153-154) Továbbá elszigetelt tömböket alkot a magyarság a Felső-Tisza vidékén, valamint szórványok találhatók a Felső-Borzsa, Felső-Latorca, Felső-Ung völgyében.

I. FEJEZET:

AZ UKRÁN NEMZETÉPÍTÉS ÉS AZ ANYAORSZÁG POLITIKÁJÁNAK HATÁSAI A MAGYAR NEMZETISÉGŰ KISEBBSÉGRE

I. 1. FIATAL NEMZETÁLLAM A NEMZETÉPÍTÉS FOLYAMATÁBAN

Ha tágabb keretben akarunk tekinteni a vizsgált kárpátaljai magyar közösség legfiatalabb generációjának nyelvi helyzetére és jövőjére, érdemes megvizsgálnunk azt, hogy milyen (nyelv)politikai folyamatok, társadalmi változások zajlanak a még mindig alakulóban lévő, fiatal ukrán államban.

Ukrajna 1991. augusztus 24-én jelentette be függetlenségét, elszakadását a Szovjetuniótól (Jelentések..., 2004). Ezzel egy új állam időszakába vette kezdetét, amelyről egyre nyilvánvalóbban kijelenthető, hogy nemzetállamként – az ukrán nemzet államaként határozza meg magát.

A nemzetállam alapvetően európai eredetű elgondolás, mely a felvilágosodás időszakában alakult ki, majd a 19. században nemzeti mozgalmak formájában terjedt szét a kontinensen (Kelemen, 1998). Ezt a 19. századból eredő, nemzetállami / nacionalista koncepciót figyelhetjük meg a legtöbb ún. posztsovjeter államban, így Ukrajnában is. A nemzetállam olyan állam, amely egy nemzetben gondolkodik, és feltételez egyfajta közösséget – és ezáltal homogenitást – az államhatárokon belül: mind történelmi, mind nyelvi és kulturális, mind pedig politikai tekintetben (Korts, 2000: 69).³ A nemzetállami koncepció kialakulását általában a 18. – 19. században végbement gazdasági, politikai változásokkal hozzák kapcsolatba. Ernest Gellner egyenesen strukturális változásról beszél (Gellner, 1995). Ez a változás azonban eltérő módon ment végbe Nyugat- illetve Középkelet-Európában⁴, ennél fogva különböző nemzetdefiníciókat is vesz alapul. Nyugat-Európában ugyanis a nemzet elsősorban az államnemzet koncepciójában ölt testet. Vagyis ezen elgondolás szerint minden állampolgár jogi és politikai alapon ugyanannak a nemzetnek a tagja. Így valósul meg az „egy állam – egy nemzet” felvilágosodás kori elképzelése. Ettől lényegesen eltér a J. G. von Herdertől eredő kultúrnemzeti koncepció, amely elsősorban Középkelet-Európa többnemzetiségű birodalmaiban (Habsburg-Birodalom, Ottoman-Birodalom, Romanov-Birodalom) élő etnikai csoportok körében terjedt el (Brubaker, 1996: 3). Herder ugyanis alapvetően a kultúrák elhatárolása alapján definiálja a nemzeteket. (Kelemen, 1998).⁵

Mi az oka, hogy Középkelet-Európában a 20. század végén és a 21. század elején virágzásnak indult a nemzetállami eszme és a nacionalizmus? Miroslav Hroch (2000) „új nemzeti mozgalmaknak” nevezi ezt a 19. századi nacionalizmust követő, középkelet-európai tendenciát, amely a félbemaradt nemzetépítést teszi újra központi politikai kérdéssé ebben a régióban.⁶ John Plamenatz nem megkésettiségről beszél a kelet-európai régióban, hanem eltérő civilizációról és normarendszerről. Szerinte a megkésettiség érzése azért alakulhatott ki, például a szláv népekben, mert elkezdtek a nyugati, tőlük eltérő normarendszert mintának

³ Hasonlóan Külliki Korst definíciójában, aki az észti nemzetállami koncepciót vizsgálta: „A nemzetállamot olyan államként definiáljuk, amelyet egy konkrét nemzet védelmére hoztak létre, amelynek tagjait erős nyelvi, vallási vagy/és kulturális identitás köti össze.” (Korts, 2000: 69).

⁴ Norbert Elias is erről az eltérő jellegű változásról beszél, amikor is Nyugat-Európához (Franciaországhoz és Angliához elsősorban) a civilizációt mint központi fogalmat, Közép-Európához (főként Németországhoz) viszont a kultúrát köti. Lásd: Elias, 1987.

⁵ A nyugat- és kelet-európai nemzetfogalmat egyébként sok a nacionalizmussal foglalkozó kutató elkülönítve kezeli. Anthony Smith például Hans Kohn-t idézve szintén különbséget tesz e tekintetben a két térség között: „Hans Kohn nyugati és keleti nacionalizmus-fogalma alapján különbséget tehetünk a nacionalizmus visszavisszatérő ideológiai változatai között: az első csoportba tartozók a nemzetet az azonos területen lakók »társulásának« tekintik, melyet egységes jogrendszer és intézmények kormányoznak; második csoportba tartozók szerint pedig a nemzet szerves egész, mely meghatározott kultúrával és tulajdonságokkal rendelkezik, és ez örökre rajta hagyja bélyegét az egyéneken.” (Smith, 1995a: 10).

⁶ „... Nemzeti mozgalmaknak ezeket a szervezett erőfeszítéseket nevezem, melyek a teljesen fejlett nemzet valamennyi attribútumának megszerzésére irányultak (...)” (Hroch, 2000: 16).

tekinteni. Plamenatz az így kialakuló nacionalizmust keleti nacionalizmusnak nevezi: „... itt van azoknak a népeknek a nacionalizmusa, akik nemrég kerültek a tőlük addig idegen civilizációba, és akiknek az ősi kultúrája nem igazodott a kozmopolita és egyre dominánsabb normák szerinti sikerhez és kiválósághoz. Ez azoknak a népeknek a nacionalizmusa, akik szükségesnek érzik az átalakulást és a felemelkedést; azoké a népeké, akiket »elmaradottnak« tekintenek, és akik nem lennének ilyen típusú nacionalisták, ha nem ismernék fel és nem akarnák leküzdeni elmaradottságukat.” (Plamenatz, 1995: 63-64). (Plamenatz, 1995: 63-64). Rogers Brubaker a posztszovjet államokban tapasztalható nacionalizmust a Szovjetunió nemzetiségpolitikájával is kapcsolatba hozza. Amint kifejti, a Szovjetunió egy többnemzetiségű, tehát nemzetállam feletti föderáció volt. A nemzetközi (nemzetfeletti) „szovjet ember”-identitás kialakítása mellett a Szovjetunió nem üldözte a nemzeti törekvéseket, sőt elismerte és intézményesítette az egyes nemzetek létét az államban. „The Soviet Union was a multinational state not only in ethnodemographic terms (...) but, more fundamentally, in institutional terms. The Soviet state not only passively tolerated but actively institutionalized the existence of multiple nations and nationalities as fundamental constituents of the state and the citizenry.”⁷ (Brubaker, 1996: 23). Mivel a Szovjetunió mint etnoterületi (ethnoterritorial) föderáció mind a területi, mind a személyes nemzettudatot intézményesítette, önmaga segítette elő az irányítása alatt álló nemzetek nacionalizmusának kifejlődését (Brubaker, 1996: 23-40).

A fenti elméletek alapján nem csodálkozhatunk a posztszovjet államok nemzetállami koncepciójának kiérlelődésén. Fontos figyelembe vennünk azonban, hogy ezen államok esetében nem kiépített nemzetállamokról, hanem pontosan a nemzetépítés folyamatában lévő államokról van szó.⁸ Ez a kelet-európai, 20. század végi nemzetépítés tehát, mivel a nyugat-európai civilizáció által kialakított nemzetállamot tekinti mintának, amely civilizáció viszont hiányzik ebből térségből, elsősorban a hiányzó kulturális jegyek és nemzeti identitás kialakítása mentén megy végbe, és célja, hogy egy kulturálisan homogén csoportot hozzon létre az állam területén, „akinek a (nemzet)állama lehet és akiért létezhet”⁹. A nemzeti mozgalmak, a nemzettudat kialakítása Kelet-Európában – Herder kultúrnemzet-koncepcióját követve – elsősorban a homogén, nemzeti kultúra megteremtésén keresztül történik.

Ukrajna egy összetett feltételrendszernek kell, hogy megfeleljen ahhoz, hogy magát az ukrán nemzet államaként határozhassa meg. Mivel Ukrajna ezelőtt sosem létezett állami alakulatként, és így nem létezett eddig ukrán nemzet sem, az államnak (pontosabban a kormányzó elitnek) most kell kialakítania az ukrán nemzeti azonosságtudatot, amely a fentebb meghatározott tényezőkből épül fel. Ennek az azonosságtudatnak, az ukrán identitásnak, az ukrán kultúrnemzetnek a kialakítását nevezhetjük ebben az ifjú államban „nemzetépítésnek”. Ukrajnában a nemzetépítést több tényező is nehezíti. Miroslav Hroch (2000) nemzetdefiníciójának kiemelt jegyeit figyelembe véve megvizsgálhatjuk az ukrán nemzet önmeghatározásának nehézségeit. Az első fontos jegyet, a „közös emlékezetet”, „közös sorsot” tekintve el kell mondanunk, hogy a jelenlegi Ukrajna területe sosem volt egységes. A keleti területek évszázadokon keresztül Oroszország befolyása alatt álltak, míg a nyugati területek más különböző államalakulatok részei voltak (Cserniczkó, 1998a: 129). A nyelvi és kulturális kötődések szempontjából ugyanígy szinte a semmiből teremtés helyzetével állunk szemben. A 19. század második felében ugyan kibontakozott az ukrán nép

---

⁷ „A Szovjetunió többnemzetiségű állam volt, nem csak etnodemográfiai, de még inkább alapjaiban intézményi fogalmak szerint. A szovjet állam nem csupán passzívan tolerálta, hanem aktívan intézményesítette a többféle nemzet és nemzetiség létezését mint az államnak és állampolgárainak alapvető alkotóelemeit.” (ford. A szerző)

⁸ Nemzetépítés alatt Almond-ot és Powell-t idézve a következőt értem: „A nemzetépítés a politikai fejlődés *kulturális* szempontjait hangsúlyozza, az elkötelezettség és lojalitás áthelyezését a kisebb törzsektől, falvaktól a nagyobb központi politikai rendszerekhez.” (Korts, 2000: 70).

⁹ Brubaker szavait idézve: „the state *of* and *for* the core nation” (Brubaker, 1996: 5).

körében is a nemzeti mozgalom, ukrán irodalmi nyelv is született (Jelentések..., 2004), de a Szovjetunió időszaka alatt kialakult orosz dominancia hamar elsöpörte ennek eredményeit. Az ukrán nyelv ugyan továbbra is használatban maradt, de főképpen csak saját nemzetisége körében, és egy „nagyobb”, nemzetközibb nyelv, az orosz dominanciája miatt háttérbe szorult a mai Ukrajna területén. A mostani, „poszt-szocialistának” nevezett időszakban, amikor az ukrán nemzet nyert állami keretet ezen a területen, saját nyelvüknek és kulturális jegyeiknek kívánnak dominanciát szerezni, ami nem csak az eddigi ismeretlenség miatt, de az ország etnikai megosztottsága miatt is problémás. A harmadik kiemelt jegy, „a civil társadalomként szerveződő csoport tagjainak egyenlősége” tekintetében szintén az etnikai súrlódásokat, és az ukránok dominanciáját kell megemlíteni, mint nehezítő tényezőt az egységes nemzet kialakításában.

Taras Kuzio (2002) kifejti, az ukrán állam elsősorban úgy próbálja kialakítani saját nemzeti identitását, hogy elhatárolódik a korábbi domináns csoporttól, az orosz nemzettől és egyben a jelenlegi Oroszországtól: „... a nemzeti identitás kialakításához szükség van azzal szemben álló ‘mások’ létezésére, mivel a behatárolt saját-csoportok létrehozása megköveteli az idegen csoportoktól való különbözőség tudatát. (...) Ukrajna új nemzeti identitását a közeljövőben valószínűleg európai reintegrációja, a Közép-Kelet-Európához való tartozását hangsúlyozva, az orosz, volt szovjet és eurázsiai ‘másikkal’ szembeállítva fogja kialakítani.” (Kuzio, 2002: 94-95). Ebben az elhatárolódásban azonban hátráltatja az államot egyrészt a területén élő, nagy számú orosz nemzetiségű kisebbség (22,1 %) – akik továbbra is domináns csoportként szeretnének viselkedni, és szoros szálak fűzik őket a szomszédos Oroszországhoz –, továbbá a kormányzó eliten belüli ellentétes elképzelések a nemzetépítéssel és Ukrajna és Oroszország viszonyával kapcsolatban (lásd. bővebben Kuzio, 2002).

A kialakítandó nemzeti kulturális jegyek közül kiemelkedik az európai nemzetállam-meghatározásban – amelyet a jelenlegi közép-kelet-európai nemzetállamok is követnek – a **nemzeti nyelv** szerepe. Ez a felfogás pedig különösen erőre kapott Herder óta, aki kultúrnemzeti koncepciójában a nemzeti nyelvet, az anyanyelvet tartotta a legfontosabb kritériumnak.¹⁰ Nagyon fontos tehát, hogy a nemzetállamban létezzen egy nemzeti nyelv, amely „a beszélőközösség számára a nemzeti identitás jelképül szolgál” (Bartha, 1999: 51). Ahhoz azonban, hogy egy nyelvet nemzeti nyelvnek, vagyis (nemzet)államnyelvnek kiálthassunk ki egy adott állam területén, ennek a nyelvnek különböző kritériumoknak kell megfelelnie. Fasold szerint a nemzeti nyelvnek a következő jellemzőkkel kell rendelkeznie:

1. „A nyelv a nemzeti identitás szimbóluma az ország népességének számottevő és hatalommal rendelkező csoportja számára.
2. A szóban forgó nyelvet a népesség jelentős része nem hivatalos, mindennapi helyzetekben is használja, ám ez nem szükségképpen azonos az otthon használt nyelvvel.
3. E nyelvet a lakosság jelentős része könnyen és folyékonyan beszéli.
4. Az ország fő szociokulturális csoportjai számára nincs másik választható nemzeti nyelv.
5. A nyelvnek megfelelő hitelességgel kell rendelkeznie: a sztenderdizáltságnak azon a fokán kell állnia, hogy formális helyzetekben is használható legyen.
6. E nyelvre az embereknek úgy kell tekinteniük, mint a dicső múlttal való kötelékre.” (Bartha, 1999: 53-54)

Ukrajna mint nemzetállam esetében is az ukrán nyelv állami, hivatalos nyelvvé (nemzeti nyelvvé) tétele döntő pillanata a nemzetépítésnek, hiszen a nyelvet az ukrán nemzeti identitás legfőbb szimbólumának tekinti. Taras Kuzio szerint a nyelvi identitásnak leginkább azért jut nagy szerep, mert az ukrán nép ebben különülhet el leglátványosabban az oroszoktól (Kuzio, 2002: 99, 101). Az 1996-ban elfogadott ukrán alkotmány 10. cikkelye is egyértelműen határozza meg az ukrán nyelv státusát: „Az államnyelv Ukrajnában az ukrán nyelv.”

---

¹⁰ Lásd. Johann Gottfried von Herder: A nyelv eredetéről.

(Csermicskó, 1998b: 9). Ezzel egy időben megkezdődött az ukrán nyelv terjesztése, dominánssá tétele az állam területén. A nyelvtörvényben lefektetett szabályozásokat az ukrán állam a tapasztalatok szerint egyre szigorúbban betartatja, egyre inkább érvényt kíván szerezni az ukrán nyelv számára állampolgárai körében – hogy ezáltal alakíthasson egy egységes azonosságtudattal rendelkező közösséget.

I. 2. A MAGYAR NEMZETISÉGŰ KISEBBSÉG HELYZETE / HELYE A NEMZETÁLLAMBAN

Amikor egy kisebbségi csoport helyzetét vizsgáljuk, érdemes figyelembe venni a Rogers Brubaker által felvázolt hármas összefüggésrendszert. Brubaker szerint egy állam nemzeti kisebbsége két további változó által befolyásolt, és egy összefüggő, hármas hatásrendszert alkot. Ennek a hármasnak a tagjai: 1. az új, független állam nemzetépítő nacionalizmusa (nationalizing nationalism of newly independent state); 2. a külső nemzeti anyaország határon átívelő nacionalizmusa (transborder nationalism of external national homeland); 3. a nemzeti kisebbség nacionalizmusa (nationalism of national minority). Brubaker szerint a hármas mindegyik tagja hatással van egymásra. A nemzetépítő nacionalizmus az új nemzetállam által képviselt nemzet érdekeit védi. Az anyaország határon átívelő nacionalizmusa ezzel ellentétes és dinamikus viszonyban áll vele. Látszólag az anyaország az adott nemzetállam területen élő nemzeti kisebbség érdekében cselekszik, valójában Brubaker szerint saját politikai érdekeit érvényesíti. E két ellentétes irányú nacionalizmus között, ezek hatásában áll a nemzeti kisebbség, amelynek szintén megvan a saját nacionalizmusa. Ez a nacionalizmus ellentétes a nemzetállaméval, de nem feltétlenül van harmonikus viszonyban az anyaállam nacionalizmusával. A szerző hangsúlyozza, hogy a hármas mindhárom tagja politikai, nem pedig etnodemográfiai kategóriát jelöl (vagyis változók a politikai mezőnek megfelelően). (Brubaker, 1996: 4-7, 55-69)

Rogers Brubaker hármas rendszere kitűnően alkalmazható a kárpátaljai magyar nemzetiségű kisebbség helyzetének vizsgálatára. Esetünkben a hármas rendszer tagjai a következők:

1. az ukrán nemzetállam nemzetépítő nacionalizmusa (kisebbségpolitikája);
2. Magyarország mint anyaország a magyar-ukrán határon (is) átívelő nacionalizmusa (határon túli magyarokkal kapcsolatos politikája)
3. a kárpátaljai magyar nemzetiségű kisebbség mint nemzeti csoportosulás

A továbbiakban a hármas rendszer tagjait vizsgálom.

Ha megvizsgáljuk az ukrán állam nemzetépítő nacionalizmusának kisebbségeket érintő lépéseit a megalakulás, vagyis 1991 óta, azt tapasztalhatjuk, hogy a nemzetépítő szándék, az ukrán mint kiemelt nemzet hangsúlyozása ellenére eleinte javult a kisebbségek helyzete az országban – így a magyar nemzetiségű kisebbségé is. Az ukrán állam megalakulása után biztosította területén élő kisebbségi állampolgárainak jogait. Az Ukrajnában élő nemzetiségek jogait a következő dokumentumok biztosítják: *Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata* (1991), *Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről* (1992), továbbá elvileg a *Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája*, amelyet az ország 1996-ban írt alá, és 1999 végén ratifikált.

Ukrajna azonban – amint már fentebb kifejtettem – a nemzetállami eszménykép megvalósítását, az ukrán nemzetépítést tűzte ki célul. Ez nehezen összeegyeztethető a kisebbségek tág jogkörének biztosításával, hiszen így az ukrán állampolgárok majdnem 30 %-a (ennyit tesznek ki hivatalos adatok szerint a kisebbségek) esik ki az ukrán nemzetépítő folyamatból. A függetlenedés utáni első időszakban azonban a szuverenitás biztosítása érdekében, szükséges volt az állam részéről az alapvető európai normák elfogadása (a kisebbségek tekintetében is). Itt tapasztalhatjuk hármas rendszerünk második tagjának, Magyarországnak hatását az ukrán politikára, amennyiben az Ukrajna területén élő magyar nemzetiségű kisebbség jogainak védelméért cserébe elismerte szomszédja szuverenitását. Így a kárpátaljai magyarság fontos szerephez jutott az ukrán állam pozícióinak biztosításában.

Ennek megfelelően Ukrajna szomszédai közül először Magyarországgal kötötte meg az alapszerződést.¹¹ Úgy tűnik azonban, hogy a magyar anyaország hatása gyöngült a politikai értelemben megszilárdult ukrán államra, amely most már egyre inkább a nemzetépítésre koncentrál. Ukrajna újabb rendeleteiben megpróbálja korlátozni a kisebbségek jogait – elsősorban nyelvhasználati jogait, és megköveteli a hivatalos államnyelv elsajátítását.

A kisebbségek jogainak, különösen nyelvi jogainak egyre szembetűnőbb korlátozása valójában egy másik hármass rendszer konfliktusára vezethető vissza. Ennek a rendszernek a tagjai: 1. az ukrán nemzetállam; 2. a hatalmas és nagybefolyású szomszéd, a Szovjetunió alatt a domináns csoportot képviselő Oroszország; 3. a nagyszámú orosz nemzetiségű kisebbség. Az ukrán nemzetépítő törekvések ugyanis elsősorban a domináns orosz kisebbség visszaszorítására irányul, hiszen az ukrán politikai gondolkodás számára az orosz nemzet a „másik” (Kuzio, 2002), amelytől el kíván különülni, amely ellenében – az ukrán kulturális jegyek, az ukrán nyelv hangsúlyozásával – saját nemzeti identitást akar kiépíteni. Az esetben azonban, ha az ukrán állam egy a lakosság 22,1 %-át kitevő kisebbség jogait akarja korlátozni, nyilvánvalóan a többi kisebbség – így a magyarság is – is hátrányba kerül.

Magyarország mint anyaország nemzetépítő törekvéseinek, határon túli magyarokkal kapcsolatos politikájának befolyását tekintve több korszakot határolhatunk el a trianoni határkialakítások óta. Bárdi Nándor a budapesti kormányzatok magyarságpolitikáját tekintve nyolc korszakot különít el (Bárdi, 2004/2: 8). A hármass rendszerünkben lévő egymásra hatásokat tulajdonképpen 1991-től, Ukrajna megalakulásától kell vizsgálnunk. Láttuk, hogy az ukrán állam megalakulásának időszakában a magyar politika erős hatással volt az ifjú nemzetállamra, így a magyar nemzetiségű kisebbség jogi helyzetét is kellően tudta befolyásolni. 1996 óta ez a befolyás folyamatos gyöngül – legalábbis politikai téren. A magyar kormányzatok hatása elsősorban a támogatáspolitikában észlelhető, amennyiben főként anyagi, de kulturális támogatásokkal is segítik a magyar nemzetiségű kisebbségek saját intézményrendszerének kialakítását és működését. Ez a tevékenység részint a magyar nemzetiségű kisebbségek fennmaradásáért, részint a szomszédos nemzetállam nemzetépítő nacionalizmusa ellenében, részint saját politikai érdekeinek védelmében történik, és az 1990 óta működött egyes kormányzatoknál mind-mind eltérő stratégiát követett (Lásd bővebben: Bárdi, 2004).

Hármass rendszerünk harmadik változója a kárpátaljai magyar nemzetiségű kisebbség, amely a két másik változó kettős politikai hatásában helyezkedik el. A magyar kisebbség Ukrajnában „nemzeti kisebbségnek”¹² számít. Amint már a Bevezetőben is szerepelt, a magyar nemzetiségű kisebbség az ország lakosságának csupán 0,3 %-át teszi ki, és még Kárpátalja megyében sem alkot többséget (noha egy tömbben él, amely területi jogokat biztosít számára). Ehhez még hozzájárul a földrajzi távolság az ország közigazgatási központjától, Kijevtől, valamint a Kárpátok mint természetes választóvonal, amely elkülöníti az ország többi részétől. Így a magyar kisebbség valójában kevéssé tudja saját érdekeit képviselni az ukrán államban. Az általunk vizsgált hármass rendszer inkább Magyarország gazdasági befolyásának, fejlettebb nyugati elhelyezkedésének következtében válhat figyelemre méltóvá az ukrán kormányzat szemében. Gyakorlatilag a kárpátaljai magyar nemzetiségű kisebbség nem csupán saját hármass rendszerének hatásai közepette működik, hanem egy másik – az

---

¹¹ (Szerződés a jószomszédság és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna között) (Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén, 1991)” (Cserniczkó, 1998a: 126).

¹² „Egy állam polgárainak olyan csoportja, amely az állam lakossága többi részéhez képest számszerű kisebbségben van, nincs domináns helyzetben, s amelynek tagjai történelmi események folytán elszakadtak szülőhazájuktól, de megőrizték annak az országnak vallási, nyelvi és kulturális jellemzőit, s közös akaráttal törekednek a fennmaradásra és arra, hogy a többséggel egyenlő bánásmódban részesüljenek, mind ténylegesen, mind a törvények szerint, s tiszteletben tartják az adott állam szuverenitását.” (Nicola Girasoli In: Bartha, 1999: 75-76)

ukrán politikában sokkal fontosabb – rendszerből, az Ukrajna – Oroszország – ukrainai orosz kisebbség rendszeréből fakadó ukrán kisebbségpolitikai stratégiák következményeit is viseli.

I. 3. A MAGYAR NEMZETISÉGŰ KISEBBSÉG VISZONYULÁSA A NEMZETÁLLAM (ÉS AZ ANYAORSZÁG) NYELVI KÖVETELÉSEIHEZ: *EGYNYELVŰSÉG KÉTNYELVŰSÉG VAGY NYELVCSERE?*

A nyelvpolitika Középkelet-Európában – főként Herdert követve – mindig központi kérdés a nemzetépítés során, így a poszt-socialista nemzetállamokban is, amint azt az előző részekben láthattuk. A nyelv ugyanakkor a nemzetét őrizni óhajtó kisebbsége számára is központi tényező. Ám a nyelvi kérdések esetében a kisebbségek anyanyelve ugyanúgy a nemzetállam és az anyaország (nyelv)politikájának hatása alatt áll.

Érdekes megvizsgálni, milyen stratégiát folytathat egy kis létszámú, jelenleg kevés politikai és gazdasági erővel bíró kisebbség a (nemzet)állam nemzetépítő munkájával szemben. A kárpátaljai magyarság esetében két véglet között mozoghatunk: Az egyik véglet a nyelvcsere. Ha az állam olyan lehetőségeket kínál neki, amelyek eléggé kecsegtetőek, valamint a csoport saját identitása nem eléggé erős, nyelvet válthat. A másik szélsőséges választás, hogy a közösség teljesen elzárkózik az ukrán állam elől, önálló életet él, illetve az anyaország felé fordul, és így megmarad egynyelvűnek (kisebbségi nyelvűnek). A kárpátaljai magyarság esetében az utóbbi a jellemző tendencia, ami viszont – amint majd a jövőkép vizsgálatánál kifejtem – a teljes elszigetelődés, illetve az anyaország vonzása általi felszámolódás veszélyével jár. Egy harmadik – némiképp köztes – lehetőséget jelentene, ha a kárpátaljai magyar kisebbség *kétnyelvűvé* válna. A kétnyelvűség fogalmának igen sokrétű és tág a meghatározása (lásd Bartha, 1999: 31-40). Kétnyelvűség alatt itt azt értem, hogy a magyar nemzetiségű egyén illetve közösség egyrészt birtokában lenne saját anyanyelvének, másrészt elsajátítaná az államnyelvet. Nyilvánvalóan ez a fajta kétnyelvűség egy nemzetállamban egyelőre egyoldalú – amennyiben a többségi csoport nem tanulja meg a kisebbségi nyelvet, tehát a kommunikáció velük kizárólag többségi nyelven folyik –, de még mindig jobb túlélési stratégia, mint az elszigetelődés, vagy a nyelvcsere. A kárpátaljai magyar közösség jelenleg is a kétnyelvűség egy bizonyos fokával bír. Ez a fajta kétnyelvűség azonban – főleg a magyar nemzetiségű tömbben, amelyet vizsgáltam – nem jelenti az ukrán nyelv megfelelő szintű tudását.

Érdekes általában megvizsgálni a magyar kisebbség anyanyelvvél, kétnyelvűséggel, illetve az állami nyelvvel kapcsolatos (belső) attitűdjeit (melyek az államnyelv tanulásával kapcsolatos belső feltételrendszer fontos tényezői), mielőtt rátéménk a vizsgált terep adataira. Ezek az attitűdök állításom szerint mind az anyaország, mind a nemzetállam (nyelv)politikája által formálódnak. Az *anyanyelv* a kisebbségi magyarok számára döntő tényező az identitás szempontjából. Ezt bizonyítja Gereben Ferenc és Tomka Miklós 1998-as kérdőíves felmérése is (Gereben, 2002: 189). Mivel az anyanyelv ennyire fontos identitásképző tényező a magyar nemzetiségű kisebbségek körében, általában a kétnyelvűségről nincsenek túl jó vélemények: ha lehet, megpróbálják elkerülni, mivel úgy tartják egy második nyelv (általában az államnyelv) megtanulása menthetetlenül nyelvcserehez, ezáltal pedig asszimilációhoz vezet. Valóban, a kétnyelvűség lehet egy köztes fázis a nyelvi asszimiláció, a nyelvcsere folyamatában. Kontra Miklós szerint a kétnyelvűség „rossz hírért” az okozza, hogy, amikor beszélünk róla, elfelejtünk különbséget tenni additív (hozzáadó), illetve szubtraktív (felcserélő) kétnyelvűség között (Kontra, 1999: 25-26). Ha el tudjuk különíteni egymástól az additív és a szubtraktív kétnyelvűséget, láthatjuk, valóban létezik egy olyan formája a két nyelv (anyanyelv és államnyelv) tudásának, amely nem a kisebbségi nyelv ellen irányul, hanem gazdagítja a közösség nyelvi repertoárját. A nyelvcsere nem a kétnyelvűségtől, nem a többségi nyelv tudásától vagy nem-tudásától függ (noha a kisebbségi beszélők gyakran ez utóbbival védekeznek ellene), hanem egyéb szociológiai tényezőktől: a nyelv szerepkörétől, használati terétől, státusától az adott közösségben (Gal, 2002).

Nyilvánvaló, hogy az ukrán (nemzet)állam továbbra is saját nemzeti nyelvének dominánssá tételét fogja szorgalmazni, viszont egyéb szociológiai tényezők nem utalnak arra, hogy az egy tömbben élő magyar kisebbség a nyelvi asszimiláció útjára lépne. Mind Gereben Ferenc 1991 és 1994 között végzett nyelvhasználattal kapcsolatos felmérése (Gereben, 1996: 91-98), mind a később e téren végzett vizsgálatok (Csernicskó, 2003: 68-87) azt mutatják, hogy az egy tömbben élő kárpátaljai magyarok a legtöbb használati szintéren magyarul, illetve „két nyelven”, magyarul és még egy nyelven (ukránul vagy oroszul) kommunikálnak. Emellett az ukrán nyelv presztízse sem nagyobb a magyarénál, bár az állam kétségtelenül az ukránt teszi dominánssá bizonyos színtereken (pl. felsőoktatás, hivatalok).

Az anyanyelvhez való pozitív, illetve az ukrán mint államnyelvhez, valamint a kétnyelvűséghez kapcsolódó negatív viszonyulást nyilvánvalóan nem csak az ukrán állam nemzetépítő nacionalizmusa, hanem az anyaország Ukrajnával ellentétes nacionalizmusa is befolyásolja. Az, hogy a magyar állam határon túli magyarokkal kapcsolatos politikájában a magyar nyelv védelmét hirdeti és támogatáspolitikája is erre irányul (Bárdi, 2004), hozzájárul ahhoz, hogy határon túli magyar nemzetiségű közösségek körében felértékelődik az anyanyelv identitást őrző, magyar nemzethez kötő szerepe. A kétnyelvűségtől való félelmet is erősítik a magyarországi (politikai) körökben nyelvvesztésről, identitásvesztésről szóló kijelentések.

Az ukrán nyelv tanulásának belső feltételrendszeréhez hozzátartozik az is, milyen a kisebbségi magyarok viszonya az ukrán államhoz, mennyiben érzik magukat ukrán állampolgároknak. Mivel az ukrán kormányzó elit láthatóan az egynyelvű nemzetállam építése érdekében munkálkodik, viszont a magyar kisebbség számára az anyanyelv megtartása nagyon fontos, természetes, hogy nem tapasztalhatunk túl pozitív attitűdöket az állam, általában Ukrajna irányában. Másrészt viszont nem jelenthetjük ki egyértelműen, hogy a magyar kisebbség és az ukrán állam viszonya ellenséges, ugyanis a '90-es évek elején elnyert kisebbségi jogok nagy fellendülést jelentettek a kárpátaljai magyarok számára. Inkább úgy tűnik: a magyar nemzetiségű közösségek a fiatal ukrán államról kevésbé vesznek tudomást, nem érzik magukat ukrán állampolgároknak (Csernicskó, 1998a: 134). Egy 1996-os kérdőíves vizsgálat a kárpátaljai magyarok területi kötődéseivel kapcsolatban, ahol 1-től 5-ig kellett bejelölni a kötődés fokát, a következő arányokat hozta ki: saját település: 4,4; Kárpátalja: 4,5; Ukrajna: 1,7; Szovjetunió: 1,9; Magyarország: 3,7; Európa: 3,0; Sehová: 1,0. (Csernicskó, 1998a: 134-135). Az adatok alapján láthatjuk, a Kárpátalján élő magyarok annyira nem érzik magukat Ukrajnába tartozónak, hogy még a Szovjetunióhoz is jobban kötődnek, mint az új államhoz – noha jelenleg több jogot élveznek, mint az elmúlt rendszerben. Azt is tapasztalhatjuk, hogy Magyarországhoz való kötődésük sem egyértelmű – részben talán azért is, mert Magyarország magyarságpolitikája sok esetben nem egyezik a határon túli magyar közösségek érdekeivel. Csernicskó István szerint a jelenlegi nem túl kedvező gazdasági viszonyok nagyban rontják a magyar kisebbség kötődését az ukrán államhoz (Csernicskó, 1998a: 137).

II. FEJEZET:

MEZŐVÁRI GYERMEKEK NYELVI SZOCIALIZÁCIÓJA

2003 októberében és 2004 júniusában, Mezőváriban végzett terepmunkákon vizsgáltam a helyi közösségben, pontosabban a legfiatalabb generáció körében, hogy milyen esélyeik vannak arra, hogy eljussanak az additív kétnyelvűség, vagyis az államnyelv tudásának állapotába, és miképpen befolyásolná ez a nyelvtudás a jövőjüket (mind személyes, mind közösségi szinten).

A legfiatalabb generáció alatt a 4 és 10 éves kor közötti gyermekeket értem. Az életkori határokat a következők alapján húztam meg: 1. Az első nyelv elsajátítása a gyermek 4 éves korára már megtörtént (Lengyel, 1997: 113-134). 2. A gyermek 4 éves korában kerül be óvodába, tehát már nem csak a családi környezet hat rá, hanem intézményes nevelésben is

részesül, valamint több hasonló korú gyerekekkel kerül kapcsolatba. 3. A 10 éves kort azért tekintem felső határnak, mert ekkor ismét egy új közegbe, a felső tagozatba kerül a gyermek, valamint a nyelvelsajátításra érzékeny korszaka is erre az időszakra zárul le (Bartha, 1999: 181-182; Lengyel, 1997: 116, 138). Továbbá ez az a korosztály, amely már a rendszerváltás után, az új ukrán államban szocializálódott.

Ezeknek a gyermekeknek a nyelvelsajátítását, nyelvhasználati szokásait a *nyelvi szocializáció* alakítja ki. A nyelvi szocializáció fogalma Bernsteinnél azt a tapasztalatot foglalja össze, miszerint a gyermekek nyelvi fejlődésére, nyelvi kódjaik kialakulására nagy hatással van a külső környezet, az a szűkebb értelemben vett társadalom, amelyben nevelkednek (Bernstein, 2002: 185-195). Lényegében ugyanez a folyamat zajlik le a kárpátaljai magyar gyerekek ukrán nyelvvel való kapcsolatát, a nyelvtanulást illetően. Különböző tényezők hatására alakul ez a folyamat. Az alapvető tényezők a következők: környezeti hatás, a szülők hatása, az intézményes nevelés (óvoda, iskola) hatása, valamint a kortársak hatása. Ugyanúgy meg kell vizsgálni helyi szinten az államnyelv tanulásával, tanításával kapcsolatos belső feltételeket. Mindezekre a folyamatokra pedig hatással lehet a vizsgált (politikai) hármass rendszer, tehát mind a nemzetállam (nyelvi) kisebbségpolitikája, mind az anyaország magyarságpolitikája úgymond felülről vezérelheti a nyelvi szocializációt.

A mezővári gyermekek nyelvi szocializációjával kapcsolatos állításaimat terepmunkáimra alapozom. A helyszínen irányított, témaspecifikus interjúkat készítettem óvónőkkel, tanítónőkkel, tanárnőkkel, az iskola igazgatónőjével és igazgatóhelyettesével, szülőkkel, valamint a helyi református tiszteletessel. Emellett kötetlen beszélgetéseket folytattam a vizsgált korosztályba tartozó gyermekekkel. A kisiskolás diákok (6 és 10 éves kor között) szüleit egy kérdőíves felmérés útján értem el¹³. Xx szülő – főként édesanyák¹⁴ – válaszoltak kérdéseimre. A kérdőívek száma körülbelül fedi a vizsgált korosztályba tartozó gyermekkel rendelkező, elérhető szülők számát, mivel azonban így is csak xx kérdőívről van szó, eredményeit nem kezelem az egész falura kiterjedő reprezentatív mintaként. A kérdőívek funkciója, hogy segítségükkel megismerhetjük a kisdíjakok szüleinek véleményét, tehát interjúkat helyettesítenek. A kérdőívek a szülők gyermekükkel kapcsolatos nyelvi és oktatást érintő jövőbeli terveikre, valamint nyelvtudásukra, a magyar, ukrán és orosz nyelvről való gondolkodásukra, gyermekük nyelvi szocializációjára tett hatásukra kérdez rá. Az adatközlők legfontosabb adatait – az anonimitás jogának tiszteletben tartása mellett – a Melléklet 1. – 4. ábráján tüntettem fel.

II. 1. A NYELVI SZOCIALIZÁCIÓ EGYES TÉNYEZŐINEK VIZSGÁLATA

Külső feltételek

A) Környezeti hatás: *Vari / Mezővári*

Mezővári Ukrajna Kárpátalja megyéjének Beregszászi járásában helyezkedik el. Határmenti település, de határátkelővel nem rendelkezik, természetes határként a Tisza folyó választja el a magyarországi területektől. A járási központtól, Beregszásztól kb. 20 km-re, a beregsurányi határátkelőtől kb. 40 km-re található. A legutolsó népszámlálás adatai szerint lakosainak száma 3120 fő. Néhány betelepült ukrán családot, illetve házasság révén a faluba került ukrán és orosz nemzetiségű személyt leszámítva a lakosok a magyar nemzetiséghez tartoznak.

Alapvetően egynyelvű, magyar nyelvű közegről van tehát szó. Kérdőíves vizsgálatom alapján is megmutatkozik, hogy a lakosok elsősorban a magyar nyelvet használják. Családon belül pedig egyértelműen mind a három generáció magyarul kommunikál egymás közt és egymással, így gyermekeikhez is minden esetben magyarul szólnak. Ez a magyar

¹³ A kérdőívek egy mintapéldánya megtekinthető a Mellékletben.

¹⁴ A kérdőívek esetében a nemek aránytalanságát azzal magyarázom, hogy sok édesanya háztartásbeli illetve munkanélküli, míg az édesapák sokszor távol vannak az otthonától magyarországi munkavállalás, napszám, esetleg csempészés végett.

dominanciájú kommunikáció azért lehetséges, mert Mezővári a már a Bevezetésben is említett határmenti magyar nemzetiségű tömbben helyezkedik el, és a lakosok elsősorban ezen a tömbön belül mozognak, ahol kisebb szükség van az ukrán nyelvtudásra. Kérdőíves felmérésekből az derül ki, hogy a Mezővári középső generáció nagyon jól beszél magyarul (3, 91), oroszul csak kicsit (1, 85), viszont ukránul inkább csak értenek (ha egyáltalán), de nem beszélnek (1,11). E következtetések egy ötös skála arányszámaiból vonhatók le:

[ábra]

Egy édesanya is igazolta állításával a kapott eredményt:

„Ez egy magyarul lakta terület. Nem nagyon tudjuk az ukrán nyelvet. Csak anyanyelvi szinten beszélünk [úgy érti, hogy csak magyarul beszélnek], és, ugye, nem tudunk [ukránul]. Hát, elég baj. Sajnos, hogy nem tudunk.” (óvodás korú gyermek édesanyja₂, Mezővári, 2004. 06. 06.)

A felmérések alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy a környezet, amelyben a vizsgálat alanyai (a gyerekek) mozognak, főként egy nyelvű, magyar nyelvű közeg.

A település vallási életében a református egyháznak van döntő szerepe, amely magyar nyelven tartja istentiszteleteit. Ragaszkodik is ehhez a jogához, kiváltságához, sokszor dacolva az ukrán állam felől jövő intézkedésekkel is. A református egyházra jellemző, ami sok más magyar kisebbségi területen is igaz, hogy a magyar nyelv, és ezáltal a magyar identitás elhivatott védelmezője.

A tömegtájékoztatási eszközök tekintetében elmondható, hogy a határ mentén élő, magyar nemzetiségű kisebbségek elsősorban a náluk még fogható magyar televíziós csatornákat nézik, magyar rádióadókat hallgatnak, valamint a Kárpátalján megjelenő magyar nyelvű lapokat olvassák. (lásd. Cserniczkó, 1998a: 121-125) A kérdőíves felmérés adatai szerint a mezővári lakosok körében is a magyarországi, illetve ukrániai magyar nyelvű médiák a népszerűek.

A település (nyelvi) adottságait megvizsgálva kijelenthetjük, hogy a gyerekeket a környezet által nyelvi szocializációjuk során szinte csak a magyar nyelv hatása éri. A környezetükben élő felnőttek magyarul szólnak hozzájuk, vasárnap a templomban magyarul hallgatják az istentiszteletet, a televízióból és a rádióból magyar nyelven kapják az információt – így a környezet aligha nevelheti őket kétnyelvűsége.

B) A szülői hatás:

A szülői hatás az elsődleges a nyelvi szocializációban: a szülőtől kapja a gyermek anyanyelvét, családi környezetben történik a nyelvelsajátítás. Az előző pontban láthattuk, a mezővári szülők többsége a magyar nyelvet használja családon belül, így a gyermek is ezt sajátítja el anyanyelveként. A vegyes házasságok még mindig ritkák. Kevés olyan eset fordul elő, hogy a gyermek két nyelvvel találkozna már az otthoni közegben, és így a nyelvelsajátítás kezdetétől fogva kétnyelvű lenne. A mezővári református tiszteletes is így vélekedik:

„ (...) nem előszeretettel házasodnak össze például magyarok ukránokkal vagy ruszinokkal, vagy pont fordítva. Nem olyan gyakori dolog.” (tiszteletes, Mezővári, 2003. 10. 26.)

A szülők nyelvtudásáról már az előző pontban röviden beszámoltam. Kiegészítésképpen annyit tennék hozzá, hogy az ukrán nyelvtudás esetében a következő eredmény született:

[ábra]

Láthatjuk, hogy kevés szülő beszél az ukrán nyelvet, és ez természetesen meghatározó tényező lehet a gyermek nyelvtanulása során, hiszen otthon nem kap pozitív mintát. A helyi tanítónők is felismerték mekkora problémát tud jelenteni az, hogy a szülők nem tudnak segíteni gyermeküknek az ukránóra való készüléskor:

„ (...) nehéz a dolguk a szülőknek, mert nem tudnak ők sem segíteni a gyerekeknek, mert pontosan ők az a korosztály... Tehát azok a szülők, akiknek a gyerekei az én osztályomba járnak, ők annak idején oroszul tanultak. És az neki nehézséget és problémát jelent, hogy hogyan segítsen a gyerekeknek felkészülni. Az orosz nyelv – bármennyire is a szláv nyelvcsaládba tartozik, mint az ukrán, azért vannak benne jelentős eltérések is. Úgyhogy nehéz a szülő dolga

otthon, például, ha olvasni akarnak a gyerekeknek, akkor eleve másképp ejtik a szavakat a szülők, mint ahogy a gyerekek ejtenie kellene ukránul.” (tanítónő, Mezővári, 2003. 10. 26.)
A szülők is tisztában van az ukrán nyelv tanításának azon nehézségével, hogy ők maguk nem tudják segíteni gyermeküket az államnyelv elsajátításában:

„Szeretném tanítani, de ez nem lehetséges, mert nem tudom beszélni az ukrán nyelvet olyan szinten, hogy azt átadjam gyermekemnek. De elkerülhetetlen lesz megtanulnia akármilyen szinten, mert a továbbiakban nagy szüksége lesz rá.” (adatközlő₆)

Több osztálynyi gyereket kérdeztem meg arról, milyen nyelven olvasnak neki esti mesét a szülei. Egyetlen kislányt kivéve, akinek magyar és ukrán meséket is szoktak olvasni, mindenkitől azt a választ kaptam, hogy természetesen magyarul.

Megkértem a kérdőívben a szülőket, véleményezzék gyermekük nyelvtudását. Itt a mutatók még szélsőségesebbek lettek, ám ebben közrejátszik az is, hogy nyilvánvalóan nem végleges nyelvtudásról van szó, hiszen a gyerekek most tanulják az iskolában az ukrán (és általában az angol) nyelvet. Arányok szerint a következő eredmények születtek: magyar: 3,97; ukrán: 0,62; orosz: 0,14. Tehát a gyerekek többsége egyáltalán nem tud oroszul, de ukrán nyelvtudásuk is hiányos még.

A kérdőív egy fontos kérdése a nyelvi szocializáció szempontjából, hogy tanítja-e a szülő tudatosan magyar, ukrán, orosz, illetve más idegen nyelvre gyermekét. A magyar nyelvet (mint az identitás legmeghatározóbb tényezőjét) természetesen nagyon fontosnak tartják a szülők (33 igen, 2 nem válaszolt). Lényeges számukra, hogy szépen, helyesen beszéljék gyermekeik a magyart.

„Azért, mert az anyanyelvünk szépségének a megismerése és szeretete a legfontosabb dolog a világon.” (adatközlő₆)

„A magyar az anyanyelvünk. Szeretném, ha gyermekeim megtanulnák e nyelv helyes használatát, megőriznék annak tisztaságát.” (adatközlő₃)

Egyes szülők ki is mondják, hogy az anyanyelvre tanítást azért tartják fontosnak, mert ezzel tudják gyermekeikben megőrizni a magyarsághoz tartozás tudatát.

„Azért tartom fontosnak, mert tudnia kell, még ha Ukrajnában is élünk, mit is jelent magyarnak lenni.” (adatközlő₈)

Érdekes, hogy az ukrán nyelvre való tanításnak is hasonlóan nagy a támogatottsága a szülők körében (33 igen, 1 nem válasz érkezett; 1 szülő nem válaszolt a kérdésre). Az ukrán nyelv melletti legfőbb érv az volt, hogy Ukrajnában élnek.

„Mert itt élünk, ebben az országban, és tudnunk kell az ukrán nyelvet, hogy élni tudjunk itt.” (adatközlő₂₉)

Az ukrán nyelv szeretete természetesen nem igazán jellemző a szülők körében. Viszont gyakorlati hasznának belátása miatt a szülők szeretnék, ha gyermekük beszélné az ukrán nyelvet.

„Az ukrán nyelvet pedig azért tartom fontosnak, mert itt a mi országunkban az ukrán nyelv nélkül nem tud sem tanulni tovább, sem dolgozni.” (adatközlő₄)

A válaszokból láthatjuk, ugyan csak gyakorlati haszon által indíttatva, de a szülők egyáltalán nem ellenzik gyermekük ukrán nyelvtanulását, sőt, szeretnék támogatni őket benne. Tehát a szülők esetében úgy tűnik, hogy nem beszélhetünk belső ellenállásról, negatív attitűdről az ukrán nyelvvél szemben.

C) Az intézményes nevelés hatása:

Az intézményes nevelés a szülők után a legfőbb hatás, amely éri a gyermekeket és befolyásolja nyelvi szocializációjukat. Az intézményeken keresztül elsősorban a nemzetállam kisebbségpolitikája és nyelvpolitikája érheti el magyar nemzetiségű állampolgárait: kötelezheti őket bizonyos nyelvek (elsősorban természetesen az államnyelv) tanulására. Az anyaország magyarságpolitikája is hatással van közvetett módon az intézményes nyelvi nevelésre, amennyiben a magyar állam, illetve magyarországi alapítványok anyagilag

támogatják a kárpátaljai magyar intézmények, köztük a magyar tannyelvű iskolák létrehozását és működtetését.

Két intézmény kerül szóba a 4 és 10 éves kor közötti gyerekek nyelvi oktatásával kapcsolatban: az óvoda és az általános iskola.

Óvodai nevelés:

Mezőváriban magyar nyelven működő óvoda van. Ez szintén az újabb rendszerrel járó fejlemény, ami a magyar kisebbségek jogainak növekedését mutatja, hiszen 1988-ig Kárpátalján nem léteztek magyar nyelvű óvodák, noha a magyar falvakban az óvónők többsége magyarul szólt a gyerekekhez. Az első hivatalosan is magyar óvodák 1989-ben nyíltak a területen. (Cserniczkó, 1998a: 104). Kárpátalján jelenleg 64 magyar nyelvű, 9 ukrán-magyar és 1 orosz-magyar óvoda működik (Jelentések..., 2004).

A mezővári óvodában magyar nyelven folynak a foglalkozások. Általában a gyerekek többsége egynyelvű, magyar anyanyelvű. Az óvónők elmondása szerint nagyon ritka az olyan gyermek, amelyik a magyar nyelven kívül más nyelvet is hall otthon. Kétnyelvű gyermeket ritkán lehet találni a mezővári óvodában.

Mezőváriban már az óvodában megkezdődik az ukrán nyelv tanítása – bár nagyon kezdetleges szinten. Az utóbbi évek előírásainak megfelelően az óvónők a nagycsoportosok számára tartanak ukrán nyelvű foglalkozásokat. Ezek a foglalkozások elsősorban arra irányulnak, hogy megalapozzák az iskola előtt álló gyerekek ukrán nyelvtudását, és általában szoktassák az idegen nyelv tanulásához őket.

„A terv nekünk úgy irányozza elő, hogy nagy csoporttól, tehát öt éves kortól tartsunk ukrán nyelvű foglalkozást. A járás állította össze a programot. Direkt magyar nyelven, magyar nyelvű kisebbség számára. (...) Már év végére a gyerekek elsajátítsák azokat az elemi szavakat, amikre szükségük van, de nagyon nehéz.” (óvónő, Mezővári, 2003. 10. 24.)

Emellett hangsúlyt fektetnek arra is, hogy kialakítsák a megfelelő világnézetet a gyermekekben: felkészítsék őket a kisebbségi lét elfogadására, formálják identitásukat, kialakítsák hazaképüket.

„Van egy olyan témánk is, hogy felhívjuk rá a figyelmüket, hogy Ukrajnában élünk. (...) Tanítjuk: mi magyarok vagyunk, de nem Magyarországon élünk, hanem Ukrajnában. Az ukránok ukránul beszélnek; milyen színű a zászló, milyen a népviselet egyik nemzetnek, másik nemzetnek.” (óvónő, Mezővári, 2003. 10. 24.)

Nehézséget okoz viszont a program során, hogy maguk a nevelők sem tudnak ukránul, tehát gyakorlatilag a gyerekekkel együtt sajátítják el a leckéket.

„Az ukránról pedig már ne is beszéljünk! Elég nehéz mindenkinek: nekünk is. Bár csak ilyen mondókák, mesék kapcsán kerül elő, hogy néha magyar helyett berakunk egy-egy ukránt is, hogy az is legyen – már a nagycsoportban.” (óvónő, Mezővári, 2003. 10. 24.)

Az ukrán állam viszont – gazdasági vagy egyéb okokból – nem segíti az óvónőket olyan értelemben, hogy támogatná ukrán nyelvtanulásukat, illetve segítené bármilyen eszközzel is az ukrán nyelvvel való ismerkedést az óvodában. Általában túl nagy eredményekről nem lehet beszámolni az óvodai ukrán nyelvtanítás kapcsán. Mindenesetre legalább elindítja a gyermekeket a nyelvtanulás útján. A tanítónők is észrevettek némi fejlődést egyes gyerekeknél, ám mivel az óvoda és az iskola között nincs meg a szükséges kommunikáció a nyelvtanulás kérdésében, nem nagyon tudtak építeni erre:

„Eleinte nem vettem észre. A gyerekek nem mondták, hogy ők tanultak ukránul. És akkor úgy közben egy-egy szót mondtak, amit tudtam, hogy mi nem tanultunk. Biztosan foglalkoztak velük, mert akkor később mondták a gyerekek, hogy mi ezt tanultuk az óvodában. Úgyhogy egy-egy szó beugrott nekik, de több nem. Nem vettem annyira hasznát.” (tanítónő₃, Mezővári, 2004. 06. 05.)

Hozzá kell tennünk, hogy az óvodákban történő nyelvi nevelés nem jut el minden gyerekekhez. Sok szülő nem járattja óvodába gyermekét. Ennek egyik oka, hogy a rossz gazdasági helyzetben sok szülő munkanélkülivé vált, illetve az édesanyák nem mennek el dolgozni, hanem otthon nevelik gyermeküket. (Orosz, 1999: 64). Ám, ha a szülők dolgoznak

is, a hagyományos, három generáció együttélésén alapuló magyar családokban akkor sincs szükség óvodába íratni a gyermeket, hiszen a nagyszülő vigyáz rá (Csernicskó, 1998a: 104). Szerencsés azonban a nyelvi fejlődés szempontjából, hogy az ukrán nyelvű foglalkozást a nagycsoportban tartják, amikor az iskolára való előkészítés miatt az óvónők elmondása szerint a szülők gyakrabban járatják gyermeküket óvodába.

A mezővári óvodában tehát – ha minimális szinten is – a gyerekek kapcsolatba kerülhetnek az ukrán nyelvvel, amely segítségre lehet számukra a későbbi, iskolai tanulmányaik során. Az additív kétnyelvűség kialakításában ez az első lépés: kapcsolatba kerülni egy másik nyelvvel. Mivel bizonyított, hogy a gyermekek kisebb korban még könnyebben tanulnak idegen nyelveket (lásd. Bartha, 1999), kétségtelenül itt, az óvodában kell kezdeni az ukrán nyelvvel való ismerkedést. Az ukrán nyelv tanulásával kapcsolatos pozitív attitűdöket, a szükséges toleranciát segítheti az ukrán népről való tanulás. Ez a fajta ismerkedés nem okozhat semmiféle „elukránosodást”, hiszen a foglalkozás során a magyar értékekre ugyanúgy felhívják a figyelmet, a két nép összehasonlító megismertetése folyik.

Iskolai nevelés:

Mezőváriban magyar tannyelvű iskola működik. Ez a II. Rákóczi Ferenc Általános és Középsiskola. A gyerekek itt magyar nyelvű oktatásban részesülhetnek akár 18 éves korukig. Kárpátalján egy 2001-es felmérés szerint 8 önálló magyar és három vegyes tanrendű elemi, 40 önálló magyar és 11 vegyes tannyelvű nyolcosztályos, valamint 19 önálló magyar és 16 vegyes tannyelvű középiskola működik. Emellett 6 magyar líceumban (4 református, 1 római katolikus és 1 görög-katolikus) tanulhatnak magyar nyelven a diákok (Jelentések..., 2004).

Nyilvánvaló, hogy az olyan „kiváltságokkal” rendelkező iskola, amely magyar anyanyelvén taníthatja a gyermekeket, elsősorban erre is helyezi a hangsúlyt. Az iskola igazgatónője is felhívja a figyelmet az iskola profiljára, a magyar nyelv őrzésére és magyar identitás megtartására:

„Elsősorban azt szeretném elmondani, hogy mi nem arra törekedtünk, hogy kétnyelvűekké váljunk, hanem, hogy magyarok maradjunk az ukrán állam határain belül. Elfogadtuk, hogy az ukrán az államnyelv és mindenkinek kötelessége és szíve-joga, hogy ismerje, de nem szeretnénk ukránokká válni. Mindenképpen magyarok akarunk maradni – akik megtanulják az állami nyelvet. Mivel a mi iskolánk magyar nyelvű iskola, nekünk minden lehetőségünk meg van arra, hogy a magyar nyelvet és irodalmat maximális szinten tanítani tudjuk. Emellett folyamatosan első osztálytól kezdve tanítjuk az ukránt mint állami nyelvet.” (iskola-igazgatónő, Mezővári, 2003. 10. 24.)

Elsődleges probléma, hogy a magyar anyanyelvű, egynyelvű háttérrel rendelkező gyermekek számára nem megfelelő az államilag kiadott tanterv. Az ukránt tanító tanárnő elmondása szerint a gyerekeknek úgy kellene tanítani az ukrán nyelvet, mintha ők már egy bizonyos fokú nyelvtudással érkeztek volna az iskolába. Természetesen így nem sok eredményt lehet elérni. Mivel a gyerekek egynyelvű, magyar nyelvi közegben nőttek fel, igen kevés az olyan, akinek bármilyen előismeretei lennének az ukrán nyelvről. Az óvodai előkészítő – amiben nem is mindegyik gyerek részesült – nem elegendő alap ahhoz, hogy ilyen módon kezdjenek az ukrán nyelv tanításához. Egy ukránt tanító tanárnő szerint:

„Az a baj, hogy itt ugyanaz a tanmenet van érvényben, mint az ukrán tannyelvű iskolákban, ukrán anyanyelvű iskolásoknál. Azt a kötelező anyagot a tanár leadja, a gyerek bemagolja. Na, jó, de ezzel nem nyert semmit, mert ahogy ez az óra letelt, már el is felejtette. És nem haladnak sehova előre a nyelvtanulással. Úgy hogy, míg nem lesz változás, míg nem lesz megfelelő tanmenet, (...) addig itt nem lesz előrelépés. (...) Ígéretet kaptunk Ungvárról, hogy átalakítják a tanmenetet. De ez már lassan 13 éve csak ígéret.” (tanárnő, Mezővári, 2003. 10. 26.)

Nem csak a tanterv nem megfelelő az iskolában az ukrán nyelv oktatásához. Részben az anyanyelvűeknek szóló tanterv következménye, hogy a módszerek sem hatékonyak, és elavultak. Kommunikációközpontúság helyett – amire a magyar gyerekeknek leginkább szükségük volna – a nyelvtanra helyezi a hangsúlyt.

„nincs betartva a didaktikai módszer. Tehát, hogy az egyszerűtől a bonyolultig. Mert olyan nehéz szavakat kell megtanítani, begyakoroltatni a gyerekekkel rövid időn belül, amiket még mi is nehezen ejtünk ki. Vagy: ötödik osztálytól már a gyerekeknek kötelezően ukrán irodalmat tanítanak. Olyan irodalmi szövegeket, amelyek nekünk pedagógusoknak nehezünkre esik értelmezni és lefordítani. Tehát, akkor miért nem tud a gyerek? Azért, mert első perctől nincs sikerélménye, elveszti a kedvét a további tanulástól, megutálja és utána már nem fogja tovább tanulni. Tehát nyűg lesz számára, végigüli az órát, de eredménytelenül.” (tanárnő₂, Mezővári, 2004. 06. 07.)

Amellett, hogy a tanterv és a módszerek nem megfelelőek, az iskola a szükséges segédeszközökkel sincs felszerelve: nincsenek szótárak, szemléltető eszközök. A tankönyvek is sokáig hiányoztak – úgy tűnik, talán mostanra már elkészülnek. Ám az is kérdéses, hogy ezek a tankönyvek módszertanilag megfelelőek lesznek-e. Az eszközhiány nagyon megnehezíti mind a tanítók, mind a tanulók dolgát a nyelvtanulás során.

„... nehezítette a helyzetünket, hogy ahány tanuló volt, mindegyiknek más-más könyve volt, mert nem tudtunk egységes tankönyveket beszerezni. És ez nagyban nehezítette az ukrán nyelv tanítását.” (tanítónő, Mezővári, 2003. 10. 26.)

„... el se tudom képzelni, hogy adhatok én fel házi feladatot a gyerekeknek, hogy fordítson, ha nem tudok neki hozzá szótárt biztosítani.” (tanárnő₂, Mezővári, 2004. 06. 07.)

Egy másik nehézséget jelent, hogy nem csak a diákok, de a tanárok sincsenek birtokában a megfelelő szintű ukrán nyelvtudásnak. Kevés az olyan magyar anyanyelvű tanár, aki ukrán nyelvből szerzett volna szakképesítést. Általában az orosz tanároknak jut a feladat: tanítsák meg a gyerekeket az államnyelvre. A mezővári iskola egy olyan tanárnőt alkalmaz, aki magyar anyanyelvű és ukrán szakképesítéssel rendelkezik. Ám ő nem vállalhatja magára az összes ukrán tanórát. Neki a következő a véleménye a helyzetről:

„Nincsenek szakképesített ukrán tanárok. Még a főiskolán sem tudnak ukránul, hiába államvizsgáznak ukránul. Nem tudják megtanulni a nyelvet, még olyan szinten sem, hogy legalább alsóban tudnák tanítani az ukránt. A nyelvet talán tudják, de nem tudják magukat kifejezni, nem tudják a hangsúlyozást. Én szívem szerint nem engedném, hogy ukránt tanítsanak. Ez megint onnan indul, hogy az iskolában nem tanulta meg, a képzőben a kötelező tananyagot bemagolják, de nem tudják olyan szinten, hogy taníthassák, szerintem. Hiába, meg lesz a diplomában, hogy ők már taníthatják.” (Mezővári, tanárnő, 2003. 10. 26.)

A magyar nemzetiségű ukrántanárok hiánya miatt, valamint mivel az egykori orosz tanároknak illetve a tanító(nő)knek nincs meg a kötelező óraszámuk, mégiscsak rájuk marad a feladat, hogy a magyar egynyelvű gyermekeket ukránul tanítsák. Mivel azonban egyáltalán nem tanulták az ukrán nyelvet, félnek a tanításától, nem szívesen vállalják. Nagyon sok felkészülést igényel a tanítónőktől az államnyelv tanítása. A megfelelő nyelvtudás és módszerek hiányában féltő, hogy nem érnek el eredményeket, sőt esetleg akaratlanul ártanak is a gyermek idegen nyelvi fejlődésének.

„Énnekem is feltétlenül tanulni kellett, mivel mi az ukránt nem tanultuk. Úgyhogy nagy előkészületekkel mehettem be órára. (...) Hogy butaságot ne tanítsunk azokkal a gyerekekkel, ne magoltassunk be velük.” (tanítónő₃, Mezővári, 2004. 06.06.)

A nem ukrán szakos vagy eddig ukrán nyelvet nem tanító tanárok számára ugyan szerveztek továbbképzést, ám a résztvevő tanárok szerint ez nem sok segítséget adott nekik.

„A továbbképzésről nem akarok mondani se jót, se rosszat: olyan sok mindent nem adott a továbbképzés. Amit megvettünk saját pénzünkön, szinte annyi volt a lényege ennek a továbbképzésnek.” (tanítónő₃, Mezővári, 2004. 06.06.)

A problémák áttekintése után kimondhatjuk: a mezővári iskola a külső feltételek teljes hiánya miatt nem alkalmas az ukrán nyelv tanítására. Ez a helyzet nem csak Mezőváriban áll fenn. Ha a fennálló nehézségeket figyelembe vesszük, nem csoda, hogy a magyar tannyelvű iskolákban nem érnek el nagy eredményeket az ukrán nyelvtanulásban. Sőt, a tanárok állítása szerint a legtöbb gyerek még társalgási szinten sem sajátítja el az államnyelvet.

„Nagyon kevés eredményt érünk el. A gyerekek befejezik az érettségijüket, és nagyon keveset tudnak beszélni. Be tudnak mutatkozni, amit megtanulunk itt az iskolában. El tudják mondani, hogy hol laknak, szülőfalujuk, el tudják mondani a szüleiket. Hát, társalgási szinten ... nem mondanám, hogy olyan nagyon jól tudnának társalogni. Csak azt tudnak beszélni, amit megtanulunk az iskolában, de így, hogy önállóan ki tudnák fejezni a gondolataikat, nagyon kevés gyerek van, aki eztet megteszi ukrán nyelven.” (tanárnő, Mezővári, 2003. 10. 26.)

„Kimerem jelenteni, hogy nagyon alacsony szinten tudják az államnyelvet.” (iskolaigazgatóhelyettes, Mezővári, 2003. 10. 24.)

Az ukrán nyelvtudás alacsony foka a későbbiekben fog nagy problémákat okozni a gyerekek számára, amikor a továbbtanulás, illetve a munkalehetőségek terén az államnyelv nem-tudása miatt beszűkülnek a lehetőségeik. Cserniczkó István a „szegregációs” / elszigetelő jelzővel illeti ezt az oktatási modellt: „Az államnyelv oktatásának jelenlegi körülményei az ún. szegregációs oktatási modellre emlékeztetnek. (...) a kisebbségekkel szemben alkalmazásának lényege, hogy az oktatás a kisebbség nyelvén folyik, és nem vagy csak nagyon alacsony

hatásfokon oktatják a többségi nyelvet a kisebbség szegregálásának, elszigetelésének, esélyegyenlőségének megvonása céljából (...)” (Csermicskó, 1998a: 169-170).

A kisebbségi körökben való ukrántanítással és egyáltalán az oktatással kapcsolatban ismételten a hármas rendszer két ellentétes pólusának politikai hatásait érzékelhetjük. Az ukrán állam nemzetépítő nacionalizmusa ellenére paradox módon nem támogatja a nemzeti (állam)nyelv elsajátítását a magyar nemzetiségű iskolákban. Másrészt viszont megköveteli minden állampolgártól az ukrán nyelvtudást.

„A tapasztalat azt mutatja, mintha nem sok mindent tenne az állam annak érdekében, hogy igenis a gyerekek megtanuljanak ukránul.” (tanárnő₂, Mezővári, 2004. 06. 07.)

„A tanterv a követelményeket előállítja. A követelmények azok magasak, de nem sok segítséget kapunk.” (tanítónő₃, Mezővári, 2004. 06. 06.)

Az ukrán nyelvtanulásban való támogatás hiánya nem feltétlenül mond ellent a nemzetépítő törekvéseknek, amennyiben tudatos politikát gondolunk mögéje. Egyes sejtések szerint az ukrán állam – ahelyett, hogy beemelné a magyar nemzetiségű kisebbséget a nemzettestbe – tudatosan elszigeteli a kárpátjai magyarságot Ukrajnán belül. Ezt pedig leginkább egy tudatos nyelvpolitikával érheti el: az államnyelv elsajátításának megnehezítésével, ugyanakkor az államnyelv ismeretének megkövetelésével. Az anyaállam magyarságpolitikája pedig akaratlanul segíti ezt az elszigetelődési folyamatot, mivel a magyar nyelv fennmaradását, ápolását támogatja az ukrán nyelv ellenében. Erről az elszigetelődési folyamatról, valamint következményeiről a Jövőkép című alpontban szólok részletesebben.

D) A kortársak hatása:

Gyerekek között nagyon fontos (nyelvi) minta lehet a kortárs is. Mivel a mezővári gyerekek egynyelvű, magyar nyelvű közegben nőnek fel, ezért nem is nagyon találkoznak más nyelven beszélő, hasonló korú gyerekekkel. Ennél fogva nyelvi szocializációjuk során a kortársaktól is csak az egynyelvűség tapasztalatát kapják; az egynyelvűséget tartják természetes, „helyes” állapotnak. Ha mégis előfordul az a ritka eset, hogy találkoznak egy más nyelven is tudó kortársukkal, őt is a magyar nyelv használatára kényszerítik. Egy óvónő tapasztalata szerint:

„Néha-néha akad egy-egy kétnyelvű gyerek a csoportban. De az nagyon ritka év, amikor olyan van.

Olyankor ő is alkalmazkodik a többiekhez, és magyarul beszél?

Igen, igen. Általában ugye az egyik szülő magyar, és akkor otthon is inkább a magyar nyelvet használják, csak ha az anyuka ukrán, akkor azt is megtanulja. (...) Amúgy két évvel ezelőtt volt egy olyan gyerek nekem, aki csakis orosz anyanyelvű volt. Itt vettek házat, és úgy (...) De egy év alatt elsajátította a magyart a gyerekek között.” (óvónő, Mezővári, 2003. 10. 24.)

A kétnyelvű vagy ukrán nyelvű kortársakkal való ismerkedést több pedagógus is jó módszernek tartaná ahhoz, hogy a gyerekek pozitívabb hozzáállást alakítsanak ki magukban az idegen nyelvekről. Erre azonban nem kapnak támogatást.

„Ezért volna nagyon jó nekünk valami csereüdülést megszervezni egy ukránlakta településsel, hogy onnan jönnének ide a gyerekek magyart tanulni, innen mennének oda a gyerekek ukránt tanulni. Hogy ukrán környezetben legyenek, hogy érezzék azt, hogy milyen fontos az, hogy ukránul ki tudják magukat fejezni. Ezt kellene megértetni a gyerekekkel tulajdonképpen.” (tanárnő, Mezővári, 2003. 10. 26.)

Összegezve kijelenthetjük, hogy a mezővári gyermekek nyelvi szocializációja esetében a minden külső tényező az egynyelvűség, a magyar anyanyelvben való megmaradás irányába hat. Nem segítik tehát az additív kétnyelvűség kialakulását.

Belső feltételek (identitástudat, attitűdök) az ukrán nyelv megtanulásához:

A nyelvi szocializáció tényezői, a külső feltételek vizsgálata nem elegendő a mezővári gyermekek ukrán nyelvtanulásával, az additív kétnyelvűség elérésével kapcsolatban. Az ukrán nyelv esetében ugyanis nem egyszerűen egy idegen nyelv megtanulásával kapcsolatos nehézségekről kell beszélnünk. Hiszen az ukránnal mint az ukrán (nemzet)állam nemzeti nyelvével kapcsolatban nem semleges a magyar kisebbség hozzáállása. Az ukrán nyelv mint

az állam nemzetépítő nacionalizmusának legelemibb megtestesítője jelenik meg számukra, amellyel szemben áll az anyaállam nacionalizmusát képviselő magyar nyelv, amely egyben a mezővári magyarok anyanyelve. Így mindenképpen vizsgálnunk kell azt, hogy milyen belső feltételek gátolják vagy segítik az államnyelv elsajátítását Mezőváriban.

A Mezőváriban élő magyar nemzetiségnél is általában megfigyelhető a hazakép körüli bizonytalanság. Nem érzik magukat Ukrajnához tartozónak, de tisztában vannak vele, hogy Magyarországot sem nevezhetik hazájuknak. Ez a sehova sem tartozás megjelenik a lakosok vallomásaiban:

„Mi itt Ukrajnában magyarok vagyunk. Ezért szenvedünk. Magyarországon ukránok vagyunk. Ezért szenvedünk. Nincs igazán hovartartozásunk az anyanyelvünk miatt, itt Ukrajnában sem, sem pedig Magyarországon.” (adatközlő₁₁)

A magyar nemzetiségű kisebbség sehova-sem-tartozás élménye egyértelmű következménye annak, hogy az ukrán állam nemzetépítő nacionalizmusának és a magyar állam határon átívelő magyarságpolitikájának keresztüzében állnak. Mindkét állam megpróbálja egyrészt a magyar kisebbségi közösséget saját állampolgáraként illetve nemzeteként kezelni, másrészt viszont nem tekinti egyenrangúnak más állampolgárokkal vagy nemzettagokkal, nem képviseli jogait. A hazakép körüli bizonytalanság a legfiatalabb generációnál is megjelenik, hiszen nem kapnak egyértelmű válaszokat ezzel kapcsolatban neveltetésük során.

„Nem tudom, hogy miért, de nem is akarnak tudni arról, hogy Ukrajna egyáltalán létezik. Amikor én tanítom a gyerekeket: Hol élünk mi, gyerekek? A mi anyanyelvünk magyar, mi itt magyarok vagyunk. És milyen országban élünk, gyerekek? Nagyon sokan rávágják, hogy: Magyarországon élünk. Ők így tartják. Én aztán mondom nekik, hogy: Nem, mi Ukrajnában élünk, mi Kárpátalján élünk, mi itt magyarok vagyunk, de Ukrajnához tartozunk. De a gyerekek valahogy úgy találják, és nem akarják elfogadni, hogy mi Ukrajnában vagyunk. A gyerekek úgy tartják, és ezt a szülőktől is úgy hallják otthon, hogy mi itt Magyarországon élünk.” (tanárnő, Mezővári, 2003. 10. 26.)

Kérdés, milyen hatással van ez a bizonytalan identitástudat, ez az Ukrajnával szembeni érdektelenség a gyerekek ukrán nyelvtanulására. Az ukrán nyelvet tanító tanárnő szerint nagyon is meghatározó ez a fajta ellenérvzés a nyelvtanulás sikertelenségében:

„Eleve belülről fakad az a hozzáállás ehhez a nyelvhez ... ez az utálat, ez az undor. És nem haladunk. Nem tudunk haladni.” (tanárnő, Mezővári, 2003. 10. 26.)

Az ukrán nyelvvel szembeni negatív attitűd mellett egy az anyanyelvvvel kapcsolatos nagyon erős pozitív attitűd is megjelenik.

„Fontosnak tarjuk, hogy magyarul legyünk magyarok. És ne éppen csak hogy beszéljük a magyar nyelvet... és közben esetleg még ukránnak is tartjuk magunkat...” (iskola-igazgató, Mezővári, 2003. 10. 24.)

A mezővári magyar közösség számára is az anyanyelv a legmeghatározóbb identitásépítő elem. Ezért itt is megfogalmazódik a félelem a kétnyelvűséggel, az államnyelv tudásával szemben, hogy az elukránosodáshoz vezethet. Ezt a félelmet erősítheti az ukrán állam részéről történő nemzetépítő törekvések, de másik oldalról az anyaállam magyarságpolitikájának egynyelvűség megtartását célzó programja is.

„De hát ők attól félnek, hogy akkor tőlünk itten elveszik ezt a magyarságtudatunkat, és ukránosítanak minket teljesen itten. És ők így állnak ellen ez ellen az ukrán nyelv ellen is. (...) Olyan értelmes gyerekek, ha igazán tanulnák, meg is tudnák tanulni az ukrán nyelvet. Csak valahol attól tartanak, hogy ez elveszi a magyarságukat. Ők ezt így érzik, ezért utasítják vissza, ezért nem akarják ezt a nyelvet tanulni. Nem akarják, hogy ők is beleolvadjanak a nagy Ukrajnába. Ők attól félnek, hogy ha ők megtanulják ezt az ukrán nyelvet, akkor ők nem maradnak magyarok.” (tanárnő, Mezővári, 2003. 10. 26.)

Másrészt viszont a magyarok többsége tisztában van azzal, hogy az ukrán nyelvtudásra szüksége lehet, még ha nem is érzi magát igazán Ukrajnához tartozónak. A mindennapi életben az államnyelv tudása helyi közegben ugyan nem fogalmazódik meg szükségletként, a jövőre tekintve egyre inkább elismeri a magyar közösség is, hogy hasznos lehet az ukrán nyelvtudás.

„Biztos, hogy nagyon jó lenne, ha jobban el tudnák sajátítani az ukrán nyelvet. Végülis magyarok vagyunk, magyarok vagyunk, ez tény, de azért Ukrajnában élünk, és eztet tudni kéne. Engemet is nagyon zavar, hogy nem tudom, de nem tudom.” (óvónő, Mezővári, 2003. 10. 24.)

„Fontosnak érzem, hogy elsajátítsam az ukrán nyelvet, mert Ukrajnában élek, és úgy gondolom, hogy minden ukrán állampolgárnak – nagy szavaknak tűnik – kötelessége, hogy tudja az államnyelvet.” (tanítónő, Mezővári, 2003. 10. 26.)

Ez a hozzáállás leginkább a szülők részéről fogalmazódik meg, akik többségében mellette állnak annak, hogy gyermekük megtanulja az államnyelvet – gyakorlati haszna miatt. Emellett persze rendkívül fontosnak tartják az anyanyelv ápolását, helyes használatát is. Ez a hozzáállás az additív kétnyelvűséghez megfelelő háttért biztosítana. A tanárok is azt tapasztalják, hogy a szülők nagyon erősen támogatják gyermeküket az ukrán nyelvtanulásban.

„Én nem találkoztam még olyan szülővel, aki azt mondta volna, hogy: én nem akarom, hogy a gyerekem megtanulja az ukrán nyelvet, mert el fog ukránosodni. Egy olyan közösség, mint a mi közösségünk is itt, ragaszkodik a hagyományaihoz. Ragaszkodik a nyelvéhez, ragaszkodik az anyaországgal való kapcsolattartáshoz. Én úgy gondolom, hogy nem tartanak a szülők attól, hogy elukránosodnak a gyerekeik. Természetesen hozhat az állam olyan intézkedéseket, amelyek megbontják valamilyen irányban ezt a közösséget. De hát, ha egy közösség eléggé összetartó, akkor erre nem kerülhet sor, ez a véleményem. Váriban legalábbis nem kell attól tartani, hogy elukránosítják az itt élő lakosságot.” (tanítónő, Mezővári, 2003. 10. 26.)

Így tehát láthatjuk, bár a mezővári magyarok részéről is megmutatkozik az ukrán államhoz való negatív hozzáállás, a hazakép zavarai, ez az ukrán nyelvvel szembeni attitűdökre nincs olyan erőteljes hatással, amely gátolná a nyelvtanulást. A kétnyelvűségtől való félelem inkább az anyaország határon túli magyarokkal kapcsolatos nyelvpolitikája (a magyar nyelvben való megmaradás, a kétnyelvűség és nyelvcseré kiküszöbölésének megcélzása) miatt alakulhatott ki egyesekben. Ezt a félelmet erősíthetik az ukrán állam nemzetépítő rendeletei. Ám összességében ilyen félelmekről Mezőváriban nem beszélhetünk. A mezőváriak anyanyelvhasználata biztos alapokon nyugszik, emellett pedig jelen van a törekvés az államnyelv elsajátítására. Hogy az ukrán nyelvtanulás mégsem sikeres, sokkal inkább a külső feltételek hiányából és az ebből fakadó sikertelenségérezésből, mintsem az ukrán nyelvvel szembeni negatív attitűdökből fakad.

II. 2. JÖVŐKÉP

avagy: Miért lesz szüksége a mezővári legifjabb generációnak az additív kétnyelvűségre, vagyis az államnyelv tudására?

Végezetül szeretném áttekinteni azt, milyen jövőbeli lehetőségeik lesznek a mezővári gyermekeknek jelenlegi nyelvi szocializációjuk, nyelvtudásuk következtében. Majd összehasonlítom ezt a várható jövőképet az additív kétnyelvűség nyújtotta lehetőségekkel, és röviden megvizsgálom, milyen változtatásoknak kellene történniük ahhoz, hogy ez a fajta kétnyelvűség kialakulhasson. A legfiatalabb generáció jövőképe egyben a mezővári magyar közösség jövőjét, megmaradásának esélyeit is mutatja.

Jelenleg a nyelvi szocializáció tényezőinek, a nyelvtanulás külső és belső feltételeinek áttekintése alapján úgy tűnik, a mezővári gyermekek dominánsan magyar egynyelvűek maradnak. – az óvodai, iskolai ukrán nyelvtanulás ellenére.

Az egynyelvűségi (kisebbségi nyelvű) állapotban maradásnak az okozója egyrészt az ukrán állam, mivel – tudatosan vagy egyszerűen a rossz gazdasági helyzetből adódóan – nem teremti meg a feltételeit az államnyelv oktatásának. Ennek pedig az a veszélye, hogy a magyar nemzetiségű kisebbség – mivel nem tudja az államnyelvet – elszigetelődik. Az államnyelv nem-tudásának következtében „a kárpátaljai magyar közösség saját településterületére zárja be önmagát, vagy zárják be őt azáltal, hogy nem beszél semmilyen más nyelvet csak a magyart, és így nem kapcsolódhat be az ukrainai termelési folyamatba, nem vállalkozhat, mert nem tudja a hivatalos pályázatokat, űrlapokat kitölteni.” (Csermicskó, 2002a: 157). Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az ukrán állam a szegregációs oktatási modellel ugyanúgy vét a nyelvi

emberi jogok ellen, mintha nem biztosítaná az anyanyelvi oktatást. A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (In: Szociolingvisztikai Gyűjtemény, 1999: 287) ugyanis kimondja:

„1. Mindenkinnek joga van, hogy az általa lakott területre jellemző nyelven részesüljön oktatásban.

2. Ez a jog nem zárja ki annak a jogát, hogy bármilyen olyan nyelvnek a beszélt, illetve írásos ismeretét elsajátítsa, mely kommunikációs eszköz lehet számára más nyelvi közösségekkel.” (II. szakasz, 29. cikk) [Kiemelés általam.]

Az egynyelvűségi állapot a másik fél, az anyaország politikájának is következménye. Magyarország magyarságpolitikájában ugyanis fontos cél a magyar anyanyelvű közösségek fenntartása. E nyelvpolitikából következően azonban – bár céljai ellentétesek az ukrán nemzetállammal – az ukrainai magyarokkal szemben alkalmazott (tudatos vagy közvetett) kisebbségpolitikáját, az elszigetelést, a nemzettestből való kizárást és így az Ukrajnán belüli érvényesülés ellehetetlenítését segíti. E magyarságpolitika mellett a szomszédos magyar állam gazdaságilag is nagy befolyással van az ukrán-magyar határ mentén élő kárpátaljai magyarokra. A gazdasági vonzás miatt az egy tömbben élő magyarok, így a mezőváriak körében is sokkal nagyobb presztízse van a magyar nyelvnek – és itt nem csak a magyar nyelv identitást őrző szerepéről beszélünk, hanem a magyar nyelvről mint megélhetési forrásról. Így az államnyelv megtanulásának sem tulajdonít akkora jelentőséget, noha a szülők látják, gyermekeiknek szükségük volna az államnyelv tudására is. Az iskolában is ezt a felfogást tapasztalják a gyermekek körében:

„(...) nincsenek erre rászorulva, úgy veszem észre, hogy megtanulják ezt a nyelvet. Mert úgy gondolják, hogy vagy Magyarországon fogják folytatni a tanulmányaikat és az életüket, vagy, ha itt maradnak Váriban, itt szintén nincs arra szükség, hogy ő tudjon ukránul.” (tanárnő, Mezővári, 2003. 10. 26.)

„A szülőknek érdekük az, hogy a gyerekük tudjon érvényesülni. És nem mindenki úgy gondolkodik, hogy csak Magyarországon van a jövő. Bár a többség így gondolkodik. (...) mondtam a gyerekeknek, hogy: „Ez neked fontos, hogy megtanulj ukránul.” Erre elhúzták a szájukat: „Mire az neked? Megvagyok én anélkül!”. Lehet, hogy azért, mert a gazdasági helyzete az országnak elég siralmas? Mert úgy gondolja, hogy nem itt fog érvényesülni? De mindenki nem mehet Magyarországra! Eddig is nehéz volt áttelepülni.” (tanárnő₂, Mezővári, 2004. 06. 07.)

Tehát az anyaállam magyarságpolitikája mellett, a Magyarországtól való gazdasági függőség is emeli a magyar egynyelvűségben maradásnak az esélyeit. Ha azonban ennek a folyamatnak a jövőbeli következményeire figyelünk, azt tapasztalhatjuk, hogy a Magyarország felé orientálódás legalább akkora veszélyt jelent a kárpátaljai magyarság számára, mint az asszimiláció, az „elukránosodás”. Ha „fogyóban van a magyar”, amire olyan gyakran hívják fel a kisebbségi magyarok figyelmét, az a kárpátaljai közösség esetében elsősorban a Magyarországra költözés miatt lehetséges. Ráadásul a kárpátaljai magyar közösségek biztos alapja, az összefüggő magyar tömbök is megbomlanak ennek következtében (Csernicskó, 2002a: 154). Minden egyes Magyarországra költöző kárpátaljai magyarral együtt nő annak az esélye is, hogy az otthon maradtak asszimilálódjanak. Mivel megbomlik a közösség egysége, a magyar tömbök magyar nemzetiségű területi dominanciája eltűnik, nagyobb esély van a szubtraktív kétnyelvűség kialakulására. Ez már Mezőváriban is érzékelhető:

„ (...) az a megfigyelhető, hogy ide kerülnek keletről. Itt nálunk Kárpátalján állítólag sokkal jobb élet van, mint odabenn. Akik idevetődnek valamiképpen, és meglátták, hogy milyen itt az élet, ők törekednek arra, hogy ide kerülhessenek. A magyarság innen pedig nyugatra megy. Lehet mondani, hogy a mi falunknak a 40%-a már áttelepült Magyarországra. Az ő házaikat ezek az ukránok, akik jönnek, megvásárolják.” (tanárnő, Mezővári, 2003. 10. 26.)

Magyarország Európai Unióhoz való csatlakozása következtében viszont a kárpátaljai magyarokat egyre inkább a teljes elszigetelődés veszélye fenyegeti. A magyar-ukrán határ az Európai Unió határa lett, ez pedig a kárpátaljai magyarok eddigi kereseti forrásának jelentős megcsappanását fogja jelenteni. Az első kézzel fogható rendelkezés, amelyet a kárpátaljai magyarok megtapasztalhattak, a 2003 novemberében Magyarország részéről Ukrajna felé

bevezetett vízumkényszer. Noha a magyar nemzetiségű kisebbség jelentős előnyökkel számolhat a vízum megszerzésekor, illetve további kedvezőbb elbírálásokban részesülhet, a korábbi életmódját (illegális munkavállalás, csempészet, átköltözés, magyarországi iskolalátogatás stb.) nem valószínű, hogy hosszabb távon is folytathatja. (A lehetőségekről részletesebben: lásd. Küpper, 2002: 113-134) A Magyarországgal való kapcsolattartás korlátozásainak következtében – amennyiben a magyar nemzetiségű közösség megmarad egynyelvűnek – bekövetkezhet a kárpátaljai magyarság teljes elszigetelődése, saját területére való visszaszorulása. Ez abban az esetben nem jelentene problémát, ha ez a terület gazdaságilag olyan szinten állnak, hogy a magyarság képes lenne az önfenntartásra. Kárpátalja azonban iparát tekintve elenyésző jelentőségű, mezőgazdasága pedig katasztrofális állapotban van. (Csermicskó, 1998a: 81-86). Ezen kívül a kárpátaljai magyarság száma sem elegendő ahhoz, hogy megvalósítsák saját területi autonómiájukat.

Tehát az eddigieket áttekintve kimondhatjuk: az egynyelvűség, a magyar anyanyelvűség nem biztosíték a kárpátaljai magyarság megmaradására, hanem az elszigetelődés, beszűkülés veszélyét rejt magában. A mezővári legfiatalabb generáció jövője szempontjából nem kedvező az egynyelvű (kisebbségi magyar nyelvű) szocializáció.

Feltehetjük a kérdést: Miért van szüksége az államnyelvre a kárpátaljai magyar nyelvű kisebbségnek, így a mezővári gyerekeknek?

Egy Mezőváriban élő magyar egynyelvű gyermek először akkor érezheti meg egynyelvűsége hátrányát, amikor a továbbtanulás kérdése kerül szóba. Természetesen biztosítva van a kisebbségi nyelvűek számára is néhány intézmény, szak, ahol képzést szerezhetnek, ám ezek korlátozott számúak. A legnagyobb baj nem is a magyar nyelvű egyetem hiánya, hanem a szakképzés körüli problémák. Megkérdeztem több mezővári gyereket: *Mi szeretnél lenni, ha nagy leszel?* Normális esetben erre a kérdésre bármilyen választ is ad a gyermek, csak örülhetünk: vannak álmai, terveit a jövővel kapcsolatban. Viszont, amikor egy csak magyarul beszélő mezővári gyerek azt mondja, hogy orvos, rendőr vagy fodrász szeretne lenni, és itt akar élni a falujában, nem lehet *igazán* örülni a válaszoknak. Kárpátalján ugyanis – ha egy gyermek nem sajátítja el megfelelő szinten az ukrán nyelvet – a következő szakmákat tanulhatja meg a magyar nyelvű kisebbség: ruhakészítő, vízvezeték-szerelő/hegesztő, szobafestő-mázoló, gépszerelő, C kategóriás gépkocsivezető, mezőgazdász, zenepedagógus, óvónő, tanár(nő) vagy felcser. (Orosz, 1999: 70-72). Önálló magyar szakmunkás-képző intézmény nincs Kárpátalján. Ám még a magyar osztályok sem igazán magyar tannyelvűek, mert bár a műveltségi tárgyak oktatása magyar nyelven folyik, éppen a szakmai rész tanítása zajlik a legtöbb helyen teljesen vagy nagyobb részben ukrán vagy orosz nyelven. (Csermicskó, 1998a: 111). Általában pedig jellemző a szakképzésre a nem túl piacképes, alacsony színvonalú oktatás is.

A felsőoktatás tekintetében valamivel jobb a helyzet. Főképpen amióta megalakult a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola 1996-ban, amely azonban nem állami intézmény, hanem teljes egészében a kárpátaljai magyar civil szervezetek tartanak fenn (magyarországi támogatásokból). (lásd. Csermicskó, 1998a: 113-114; Orosz, 1999: 74-76). Ezen kívül a magyar nyelvű fiatalok az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológia Tanszékén, valamint matematika, fizika és biológia szakon (ahol vannak magyar nyelvű előadások is) tanulhatnak anyanyelvükön. A felsőoktatásban sincsenek korlátlan lehetőségek: jogot, orvostudományt, közgazdaságtudományt vagy műszaki tudományokat nem oktatnak magyarul – ehhez Ukrajnában már szükség van az államnyelv tudására.

Ukrajna függetlenné válása óta megnőtt a kárpátaljai magyar fiatalok továbbtanulási esélyei azzal, hogy megteremtették számukra a magyarországi egyetemeken való tanulás lehetőségét. Sok fiatal kihasználja a lehetőséget, magyar egyetemeken szereznek diplomát. A LIMES Társadalomkutató Intézet 2000-ben végzett felmérése szerint a kárpátaljai magyarok körében a legnépszerűbb egyetem az ELTE, az Ungvári Állami Egyetem csak második a

ranglistán. (Csemicskó, 2003: 246). A Mezőváriban élő fiatalok is nagyon törekednek a Magyarországon való továbbtanulásra – főképpen a nyelvi problémák elkerülése végett.

„Nem véletlen, hogy a mi diákjaink is a mi iskolánkból Magyarországra igyekeznek. Itt Kárpátalján Beregszászba és Ungvárra a magyar szakra van lehetőségük bejutni, mert azt magyarul tanulják, de a többi szakokra Ungváron is és Kárpátalján a többi felsőbb iskolákba, például Munkácson is van felső iskola vagy más városokba – ide a bejutás lényegesen nehezebb. Mert ahhoz, hogy oda bejussanak olyan szinten kellene tudni gyakorlatilag az államnyelvet, amit jelenleg nem tudunk biztosítani.” (iskola-igazgatóhelyettes, Mezővári, 2003. 10. 24.)

Az általam megkérdezett mezővári szülők közül 24 támogatná, 9-en nem támogatná gyermeküket abban, hogy Magyarországon végezze egyetemi tanulmányait. A magyarországi egyetemeket egyrészt azért tartják hasznosnak gyermekük számára, mert így anyanyelvük tanulhatnak. Ezen kívül abban is nagyobb szabadságot kínál egy anyaországbeli egyetem, hogy a fiatal elképzelései szerint választhat szakmát, tudományt – nem a szűkre szabott néhány lehetőség közül kell választania. Továbbá a szülők azt remélik a Magyarországon való tanulástól, hogy gyermekük így egy jobb jövőt valósíthat meg magának: több pénzt kereshet, könnyebben kap munkát – és lehetőleg mindezt Magyarországon teheti meg.

„Azért, mert csak így lehet jövője.” (adatközlő₁₀)

„Mert a Magyarországon tanuló gyerekeknek több a lehetőségük mindenhez.” (adatközlő₃₅)

„Mert Magyarországon jobb az elhelyezkedés, mint nálunk.” (adatközlő₅) (adatközlő₂₇)

Ugyan a magyarországi egyetemen való tanulás egy nagyon jó lehetőség arra, hogy a fiatal azt tanulhassa, amire vágyik – fennáll annak a veszélye, hogy a fiatal Magyarországon is marad, nem a kárpátaljai magyarságot gazdagítja megszerzett tudásával. Ha pedig visszatér Ukrajnába, az államnyelvbéli hiányosságai miatt nehezen hasznosíthatja magyarországi diplomáját, ezért az elhelyezkedés esélyei lecsökkennek számára. Ez pedig csupán a térség munkanélküliségi rátáját emelné, gazdasági problémáit növelné. (Csemicskó, 1998b: 23).

Az ukrán nyelv tehát a mezővári magyar fiataloknak nem csupán a továbbtanulás, de a későbbi elhelyezkedés szempontjából is nélkülözhetetlen – ha Ukrajnában akarnak dolgozni. A jelenlegi magyarországi lehetőségek miatt az államnyelvre kevésbé építenek a pénzkeresetben a fiatalok, de – amint már vázoltam – valószínűleg ezek az egyéb pénzforrások nem sokára kevésbé lesznek elérhetők, vagy teljesen megszűnnek, ami elszigetelődéshez, újabb gazdasági zuhanáshoz vezethet. A gazdaságilag rossz állapotban lévő Kárpátalján pedig nehéz olyan munkát találni, ahol ne követelnék meg az államnyelvet.

Ezen kívül az ukrán nyelv elsajátítása lényeges az ukrán államon belüli kommunikáció szempontjából. Ha a magyar kisebbség nem ismer semmilyen közvetítő nyelvet az a teljes elzárkózást jelenti az országban élő többi nemzetiség elől. Ez pedig tovább növelheti a nyelvi és etnikai konfliktusokat. A magyar kisebbségnek szüksége volna egy olyan értelmiségi rétegre, amely képviselheti érdekeit az ukrán állam felé. A magyar nemzetiségű kisebbség nem tud érvényt szerezni akarátának Ukrajnában, mert nem tud felszólalni, sőt, nem is tudja mi történik körülötte az országban. Ez az információhiány nagyon veszélyes lehet, mivel így a magyar kisebbség nem tudja, mivel szemben kellene védekeznie, illetve mit kellene támogatnia vagy elleneznie.

„Semmit nem tudunk Ukrajnáról. Nem tudjuk, mi folyik a politikában. Egyáltalán nem is érdekel minket. Mi csak a magyarországi híreket nézzük, ez érdekel minket. Ez információhiány, mivel hogy nem tartjuk a kapcsolatot Ukrajnával. Nem olvasunk ukrán újságot, nem nézzük az ukrán tv-t, akkor honnan fogunk információt találni Ukrajnáról? Mekkora az a magyar értelmiségi réteg, akik tudnak ukránul, és így tudják képviselni a magyarságot Ukrajna felé?” (tanárnő, Mezővári, 2003. 10. 26.)

Ukrán nyelvtudás nélkül a kárpátaljai magyarok egyáltalán nem kaphatnak meg állami tisztségeket, ami szintén gyengíti az érdekképviseletet. (Csemicskó, 1998b: 23).

Láthatjuk, az ukrán nyelvtudás nagy befolyással van a jelenlegi mezővári legfiatalabb generáció jövőjére – mind a továbbtanulás, mind később az elhelyezkedés szempontjából. Ezt

a helyzetet a szülők egy része is átlátja, akik arra kérdésre, hogy *befolyásolja-e gyermekükkel kapcsolatos jövőbeli terveiket/reményeiket az, hogy mi gyermekük anyanyelve*, a következőképpen reagáltak:

„Igen, befolyásolja, mert a magyar nyelven könnyebb, így itthon, de máshol csak ukránul helyezkedhet el.” (adatközlő₂)

A mezővári szülők többsége (18 fő) tisztában van vele, hogy gyermeke az államnyelvvél tud Ukrajnában sikeresen elhelyezkedni, és általában az ukrán nyelv az, amelyik sikeres életet lehetővé teheti számukra (22 válaszadó szerint). Egyikük sem gondolja úgy, hogy csak a magyar nyelv tudása elegendő lenne a munkahelyen, vagy általában Ukrajnában. Viszont többen felismerték, hogy a sikeresség kulcsa nem feltétlenül csupán az államnyelv elsajátításában rejlik, hanem a több nyelv tudásában. A legfiatalabb generáció tehát megkapja a szükséges szülői támogatást nyelvtanulásához, mivel a szülők tisztában vannak azzal, hogy gyermekük csak az államnyelv megfelelő elsajátításával lehetnek sikeresek Ukrajnában, és szem előtt tartják a kárpátaljai magyar közösségek érdekeit is, nem csupán gyermekeik egyéni érdekeit. Mindez segítheti az egynyelvűség állapotából való kilépést.

Az államnyelv megtanulása nem kell, hogy nyelvcserét jelentsen. Az additív kétnyelvűség kiút lehetne a kárpátaljai magyarok számára. Az ukrán állam nemzetállamként viselkedik, és – bár biztosít jogokat a (nyelvi) kisebbségek számára – ezért az ukrán nyelvet mint nemzetépítő elemet kívánja erősíteni. Az egy tömbben élő magyar kisebbséggel szemben az állam nyelvpolitikájában, mivel az asszimiláció, a nyelvcsere majdnem lehetetlennek tűnik, a szegregációs oktatási modellt alkalmazza. Azáltal, hogy a kárpátaljai magyarokat az egynyelvűség (kisebbségi nyelvűség) állapotában tartja az országon belüli elszigetelésükre törekszik. Erre nagyobb esélyei vannak, mint az asszimilációra, egyrészt a földrajzi elhatároltság, másrészt a magyar közösség Ukrajnával szembeni elzárkózó hozzáállása miatt is.

A kárpátaljai legfiatalabb generációnak, amely már kapcsolatba került az ukrán nyelvvel, – így a mezővári fiataloknak is – arra kellene törekednie, hogy minél jobban elsajátítsa azt, hogy ezáltal megakadályozza a közösség elszigetelődését, önmagába zárulását. A kárpátaljai magyar szervezeteknek és politikusoknak pedig azért kellene küzdeniük, hogy az ukrán állam megteremtse az államnyelv megtanulásának (külső) feltételeit, hogy a magyar nemzetiségű kisebbség eleget tudjon tenni az állam nyelvi követeléseinek.

A magyar államnak is változtatnia kellene a kárpátaljai magyarokkal szembeni politikáján. Bármilyen paradoxnak hangzik is, a magyar államnak a kárpátaljai tömbmagyarságot abban kellene segítenie, hogy megtanulhassák az államnyelvet. Természetesen emellett a magyar anyanyelv ápolása továbbra is fontos feladat. A kárpátaljai magyar közösségek így additív kétnyelvűekké válhatnának, vagyis – területi és társadalmi adottságaikból is következően – mind anyanyelvüket megtarthatnák, mind az ukrán államban jobban érvényesülhetnének.

Az additív kétnyelvűség többet is jelenthet, mint csupán az államnyelv tudását. A két nyelven tudó ember közvetítő szerepet is játszhat: az ukrán állam és a kárpátaljai magyar nemzetiségű kisebbség között, sőt akár az ukrán állam és a magyar állam között. A kárpátaljai magyar kisebbség határmenti helyzetét nem csak a jelenlegi – többnyire illegális – eszközökkel használhatja ki. Ha beszéli az államnyelvet, és kellően nyitott az ukrán állam felé, felismerheti mekkora szerepet vállalhat a magát az orosz nemzettől elkülöníteni akaró, Európa felé forduló Ukrajna életében.

Az additív kétnyelvűség elérése azonban a jelenlegi helyzetben szinte lehetetlen. Ehhez az egymást befolyásoló, és főképpen a kisebbség (nyelvi) helyzetét meghatározó hármas rendszer mindegyik tagjának, mind az anyanemzet magyarságpolitikájának, mind az ukrán állam nemzetépítő nacionalizmusának és kisebbségpolitikájának, mind pedig a kárpátaljai

magyar nemzetiségű kisebbségnek saját (nyelvi) helyzetéről, identitásáról és a magyar és ukrán államokhoz való viszonyulásáról való gondolkodásmódjának meg kellene változnia.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM:

- A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. (2002) In: *Szociolingvisztikai Szöveggyűjtemény*. (Összeállították az ELTE TFK magyar nyelvtudományi tanszékének tanárai). Tinta Könyvkiadó. 2002.
- Bárdi Nándor (2004): Látszat és való I.-II. *Nyelvünk és Kultúránk*. 2004/2-3.
- Bartha Csilla (1999): *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 1999.
- Bernstein, Basil (2002): Nyelvi szocializáció és oktathatóság. In: *Szociolingvisztikai Szöveggyűjtemény*. (Összeállították az ELTE TFK magyar nyelvtudományi tanszékének tanárai). Tinta Könyvkiadó. 2002.
- Brubaker, Rogers (1996): *Nationalism reframed: nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. 1996.
- Csernicskó István (1998a): *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest. 1998.
- Csernicskó István (1998b): Az ukrán nyelv Kárpátalján. *Regio 1998/1*.
- Csernicskó István (2002a): A magyarok és a magyar nyelv helyzete Kárpátalján. In: „*A nyelv néktek végső menedéktek...*”. *Küzdelem a magyar nyelvért a három régióban*. (Maróti István, Székely András Bertalan szerk.) Nyelvapolók Szövetsége. 2002.
- Csernicskó István (2002b): Jogok és jogtalanságok. In: *Szociolingvisztikai Szöveggyűjtemény*. (Összeállították az ELTE TFK magyar nyelvtudományi tanszékének tanárai). Tinta Könyvkiadó. 2002.
- Csernicskó István (szerk.) (2003): *A mi szavunk járása*. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba. „PoliPrint” Kft. Ungvár. 2003.
- Elias, Norbert (1987): *A civilizáció folyamata*. Gondolat. Budapest.
- Gal, Susan (2002): Mi a nyelvcsere és hogyan történik? In: *Szociolingvisztikai Szöveggyűjtemény*. (Összeállították az ELTE TFK magyar nyelvtudományi tanszékének tanárai). Tinta Könyvkiadó. 2002.
- Gellner, Ernest (1995): A nacionalizmus és a komplex társadalmak kétféle kohéziós formája. In: Breuer Zoltán, Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: A nacionalizmus*. Pécs. Tanulmány Kiadó. 1995. (188. – 212. pp.)
- Gereben Ferenc (1998): Az anyanyelv az identitástudat szerkezetében. *Regio 1998/2*.
- Gereben Ferenc (2002): A Kárpát-medencei magyarság identitástudatának regionális és össznemzeti vonásai. In: *Élhető anyanyelvünk: Mai nyelvművelés elmélete és gyakorlata*. Írások Grétsy László 70. születésnapjára. (szerk. Balázs Géza, A. Jászó Anna, Koltói Ádám) Tinta Kiadó. Budapest. 2002.
- Gereben Ferenc (1996): Nyelvhasználati szokások kisebbségi helyzetben. In: *A 8. élőnyelvi konferencia előadásai*. Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat. (Csernicskó István, Várad Tamás szerk.) Budapest. 1996.
- Hroch, Miroslav (2000): A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. *Regio 2000/3*
- Jelentések a határon túli magyarság helyzetéről. Ukránjai magyarság. (2004) Határon Túli Magyarok Hivatala. Budapest. 2004. www.htmh.hu/jelentesek2004/ukrajna2004.htm
- Kelemen János (1998): Herder historicista nemzetfogalma. In: *Mi a nemzet?* Akadémiai Kiadó. 1998.
- Kontra Miklós (1999): Kell-e félnünk a „kétnyelvű oktatás”-tól? In: Kontra Miklós: *Közérdekű nyelvészet*. Osiris Kiadó. Budapest. 1999.
- Kontra Miklós (2001): Egy s más a kétnyelvűségről In: *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. (Sándor Klára szerk.) JGYF Kiadó. Szeged. 2001.
- Korts, Külliki (2000): Az állam és a kisebbségek viszonya Észtországban. *Regio 2000/1*.
- Kuzio, Taras (2002): Identitás és nemzetépítés Ukrajnában. A „másik” meghatározása. *Regio 2002/1*.
- Küpper, Herbert (2002): Kisebbségek, kapcsolattartás és a nyugati integráció. In: *Magyarország és a magyar kisebbségek*. Műhelytanulmányok. MTA. Budapest. 2002.
- Nádor Orsolya (2002): *Nyelvpolitika*. BIP. Budapest. 2002.
- Orosz Ildikó (1999): Kisebbségi oktatás Kárpátalján. *Nyelvünk és Kultúránk*. 106. szám. 1999.
- Plamenatz, John (1995): A nacionalizmus két típusa. In: Breuer Zoltán, Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: A nacionalizmus*. Pécs. Tanulmány Kiadó. 1995. (52. – 67. pp.)
- Smith, Anthony D. (1995a): A nacionalizmus. In: Breuer Zoltán, Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: A nacionalizmus*. Pécs. Tanulmány Kiadó. 1995. (9. – 24. pp.)
- Ukrajna. *Britannica Hungarica Világenciklopédia*. XVIII. kötet. Ciceró Kft. Budapest. 1998.